

Studium 4 (2008) 21-48

Boekbesprekingen / Comptes Rendus

A.M.G. Rutten, *De Rx code. Van hiërogliefrecept tot potjeslatijn* (Rotterdam: Erasmus Publishing 2006). 135 pp., ISBN 9052351864. €19,50.

Het onderwerp van dit boekje (135 pagina's, maar dat is inclusief een bijna 40 pagina's tellend glossarium) is het doktersrecept. Een buitengewoon interessant onderwerp en omdat de auteur, Dr A.M.G. Rutten, zich apotheker mag noemen, lijkt het dan ook wel goed te komen. Hier komen we helaas bedrogen uit. Als archeoloog gespecialiseerd in het oude Egypte richt mijn beoordeling van dit boek zich op het deel over de vroege oudheid. Dat volstaat om duidelijk te maken dat er het nodige schort aan de ondersteuning van dit werk. Daarnaast wordt het relaas gekenmerkt door vele onvolledigheden en slordige fouten en is de opbouw chaotisch.

Wellicht het belangrijkste object uit de Egyptologie is de Steen van Rosetta. Deze steen werd in 1799 in de funderingen van een fort vlakbij de stad el-Rashid (Rosetta) gevonden door de legers van Napoleon. De steen dateert uit 196 voor Christus en bevat een decreet door een prieterraad ter bevestiging van de cultus van de dertienjarige Ptolemaeus V op de eerste verjaardag van diens koningschap. Op pagina 17 zegt Rutten over de steen dat 'veel medische gegevens ook bekend [zijn] geworden doordat J. F. Champollion in 1822 het hiërogliefenschrift op de *Rosetta Stone* wist te ontcijferen'. Die formulering is nogal ongelukkig, omdat het lijkt alsof de tekst op de steen een medische is. Dit is niet het geval, maar de steen is wel de sleutel geweest tot het kunnen vertalen van het oud-Egyptisch en heeft op die manier de vertaling van medische teksten, zoals de Ebers Papyrus, mogelijk gemaakt.

Het bovenstaande voorbeeld (dat gemakkelijk veelvuldiger kan worden) duidt op een nogal slordige en overhaaste manier van schrijven. De indeling van het boek lijkt dit te bevestigen. Het is een goede keuze te starten met het ontstaan van de receptuur en dus bij het oude Egypte. Hieraan wordt dan ook veel aandacht besteed (hoofdstukken 2-5). Maar in de volgende hoofdstukken komt Rutten steeds terug op de Egyptenaren. Een voorbeeld is hoofdstuk zes, waarin hij ingaat op Mesopotamië. Aan het einde vertelt Rutten hoe gevaarlijk het was om hier een arts te zijn, maar dat het niet eenvoudig was een arts te doden, zo beweert hij, bewijst wel het verhaal uit ... Egypte. Ook in het volgende hoofdstuk over de oude Grieken komt Rutten terug op de Egyptenaren, zo-

als blijkt uit de eerdere discussie over de steen van Rosetta. Het maakt het er allemaal niet duidelijker op.

Maar deze tekortkomingen vallen in het niet bij de gebruikte bronnen, of juist het ontbreken hier aan. In de bibliografie staat zo goed als geen recente secundaire, of primaire literatuur. Voor de oudheid in het bijzonder bestaat de geraadpleegde literatuur hoofdzakelijk uit publicaties van vijftig jaar of ouder. Tenenkrommend is de toevoeging van het prachtige, maar louter literaire verhaal van de Finse schrijver Mika Waltari – wat veel zegt over de betrouwbaarheid van de inhoud van *De Rx code!* Enkele voorbeelden: er is geen enkele aanwijzing dat zwarte peper in faraonisch Egypte voorkwam (p. 13): de eerste aanwijzingen zijn Romeins en zelfs hier, tot aan de vondst van een ware peper-'schat' in Berenike, schaars. Import uit China in faraonisch Egypte is niet aangetoond: kaneel is mogelijk verward met de 'cassia tree' waarvan de schors als substituuut voor kaneel gebruikt werd, maar ook hier is geen bewijs voor. Producten op kaneelbasis, daarentegen, zouden kunnen komen van de Oost-Afrikaanse 'camphor tree' (*Ocotea usamarensis*). Wie betrouwbare informatie wenst over materialen en technieken, inclusief archeobotanische informatie, wendt zich beter tot het standaardwerk geredigeerd door P. T. Nicholson and I. Shaw, *Ancient Egyptian Materials and Technology*.

Waren dit al niet genoeg indicaties om het boek maar te laten liggen, dan is er nog de nonsens die wordt verteld over 'de koninklijke rebel Amenhotep IV, Amenophis IV of Echnaton'. De verhalen zijn gebaseerd op literatuur van op zijn minst honderd jaar geleden of ongefundeerde literatuur die de kritische toets van de professionele archeoloog of Egyptoloog niet doorstaat. In tegenstelling tot wat Rutten beweert is er geen enkele aanwijzing dat Echnaton door vergiftiging om het leven is gekomen of daardoor ziek werd, last had van epilepsie, gekweld werd door hevige hoofdpijnen of een zwarte tovenares als moeder had. Ook wat Rutten schrijft over mummificatie (p. 21, 'waardoor de mummie een dreigend aanzien kreeg') en de vloek van Toetanchamon (p. 21, 'Waartoe de vloek heeft geleid is bekend, en voor het verschijnsel van veel onverwachte sterfgevallen is tot op heden nog geen wetenschappelijke verklaring gegeven') mist elke wetenschappelijke grond. Hier noemt hij zelfs Norman de Garis Davies die pas 19 jaar na de ontdekking van het graf stierf, niet bij het werk betrokken was en 76 jaar oud werd!

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Op basis van al deze punten kan ik alleen maar adviseren om het boek vooral *niet* te kopen of te raadplegen. Wil de lezer echt iets weten over de geneeskunde in het oude Egypte, dan raad ik aan andere boeken te lezen. Een goed begin is C. Reeves *Egyptian Medicine* (Shire Egyptology). Ook P. Ghalioungui heeft veel over dit onderwerp gepubliceerd, waaronder *The Physicians of Pharaonic Egypt* (DAI, Cairo).

André J. Veldmeijer (PalArch Foundation, Amsterdam/Natuurhistorisch Museum Rotterdam)

Michèle Goyens, Pieter De Leemans, An Smets (eds.), *Science translated: Latin and vernacular translations of scientific treatises in medieval Europe* (Leuven: University Press 2008). Xi + 478 pp., ISBN 9789058676719, €65,00.

Ce volume réunit des communications présentées lors d'un colloque organisé à Leuven en 2004. Dans un article liminaire, José Lambert souligne la complexité du jeu des traductions médiévales qui opéreraient des transferts entre de multiples langues (le latin, le grec, l'arabe et différents vernaculaires). En dépit du nombre croissant des études sur le rôle culturel de la traduction, le temps des synthèses ne semble donc pas encore venu et le présent recueil a fait le choix d'un autre type d'approche: faire surgir une multiplicité de questions à partir d'enquêtes de première main. Les articles, plutôt retenus pour leur qualité propre que pour leur capacité à s'inscrire dans un cadre prédéterminé, s'ordonnent cependant en fonction de plusieurs axes.

Les préoccupations philologiques (critères d'édition, généalogie des traditions manuscrites, identification des textes sources) sont évidemment très présentes, et c'est à juste titre qu'a été placée en premier l'étude de Charles Burnett qui démontre, sur un passage de l'*Introductorium* d'Abumasar, l'impossibilité, pour les éditeurs modernes, de s'appuyer sur une règle fixe pour le choix des versions de référence. En effet, les traducteurs médiévaux procédaient couramment par des révisions successives de traductions plus anciennes (les leurs et celles de leurs prédécesseurs).

Les aspects linguistiques de la traduction, et surtout son importance pour la lexicographie, sont aussi scrutés sous divers angles. Travaillant sur le *De somniis* d'Averroès, Carla Di Martino tente d'évaluer les conséquences de la différence profonde entre les syntaxes arabe et latine, s'ajoutant à celle du contexte: les traducteurs ont souvent agi en adaptateurs. Le rôle des traductions dans la constitution des vocabulaires

spécialisés et des nomenclatures est étudié pour l'astronomie (par Hiltrud Gerner à travers l'examen du *Somme abregiet de theologie*, version française, composée en 1481, du *Compendium Theologicæ veritatis* écrit vers 1265), pour l'ichthyologie (Pieter Beullens, à partir des différentes versions de l'*Historia animalium* d'Aristote), pour l'arithmétique (par Silvia Tonato), pour la chasse et la fauconnerie (An Smets et Magali Toulan), voire pour les termes de la vie concrète: Alessandro Vitale-Brovarene s'intéresse au lien entre le commerce des choses et celui des mots, facilité par l'existence de glossaires. Certaines de ces enquêtes sont menées sur un corpus étroit. A la limite, elles n'ont qu'un objet: Ilya Dines montre les effets des erreurs en chaîne, en suivant les changements de nom de l'animal désormais baptisé *shafan sela*. D'autres se donnent une vaste amplitude chronologique. Ainsi, Marianne Elsackers étudie le vocabulaire de l'embryologie et de l'avortement en Europe depuis l'Antiquité (dans le corpus hippocratique, chez Aristote, dans les traductions bibliques et chez les Pères de l'Eglise), jusqu'au dixième siècle (principalement dans les textes législatifs et pénitentiaux). Pieter Beullens suit les développements de la nomenclature ichthyologique jusqu'au dix-huitième siècle et, comme Craig Martin (qui traite de la météorologie), il note la rupture représentée par l'arrivée de l'humanisme.

L'exemple de ces humanistes qui ont fait un effort délibéré pour améliorer la terminologie, au risque de mécontenter leurs lecteurs philosophes (Craig Martin évoque Pomponazzi qui renvoyait avec mépris aux grammairiens les recherches pointues sur le vocabulaire) atteste que la traduction n'est jamais un processus neutre, ni impersonnel. Il serait utile de mieux connaître les traducteurs, leur univers intellectuel, leur échelle de valeurs, les contraintes liées à leur situation sociale, alors qu'ils restent le plus souvent des inconnus dont on devine la personnalité et la formation en analysant leur travail. En tout cas, plusieurs des contributions de *Science translated* mettent en lumière le métier de beaucoup de traducteurs médiévaux et leur compétence dans les disciplines dont ils s'occupaient. Géraldine Veyseyre montre que Jean Corbechon a traduit Barthelemy l'Anglais pour Charles V (en 1372) avec un savoir-faire de professionnel qui lui a permis de simplifier et de clarifier le livre qu'il destinait au public de la cour. Hiltrud Gerner et Silvia Tonato jugent que leurs traducteurs respectifs ont fait preuve d'une véritable méthode dans l'adaptation du lexique, ainsi que d'une réelle maîtrise de leur matière.

La question des affiliations institutionnelles des traducteurs et des demandes de divers type aux-

Boekbesprekingen / Comptes rendus

quelles ils répondaient ouvre un autre champ: celui des pratiques culturelles et de la connaissance des milieux. S'agissant des affiliations, Michelle Reichert se demande combien elles ont pesé pour inciter Hermann de Carinthie et Robert de Sketton (douzième siècle) à traduire des textes alchimiques arabes. Sa réponse est nuancée. Dans les cas examinés, il ne suffit pas de prendre en compte les liens avec les Bénédictins dans la mouvance de Cluny; le rôle de cercles de clercs et celui des protecteurs princiers a été probablement aussi important. D'autre part, Joëlle Ducos met en relation l'extrême diversité des formes de la traduction scientifique en vernaculaire et celle des usages des lecteurs: la traduction abrégée souvent, recompose, paraphrase, ou prend la forme de florilèges (en se rapprochant de la tradition encyclopédique), mais parfois aussi, comme pour le corpus aristotélicien traduit par Maheu Le Villain, Evrard de Conty et Oresme, elle suit le texte et le commente. Quant à la possibilité de mieux cerner les 'milieux' en observant la circulation de certaines versions, elle est notamment exploitée pour la médecine. Outi Merisalo et Päivi Pahta s'intéressent, dans cette perspective, au *De spermate* pseudo-galénique, et Orlanda Lie aux textes majeurs de la 'médecine des femmes' (dans la lignée des *Secreta mulierum* et du *Trotula*) en latin et en vernaculaire.

Ce recensement très incomplet donne une idée de la richesse d'un volume qui reflète la multiplicité des approches possibles. Certaines contributions sont des études de cas, d'autres présentent un début de synthèse sur un point donné, toutes permettent d'avancer dans la compréhension des voies et des enjeux de la traduction scientifique.

Isabelle Pantin (Ecole Normale Supérieure – Observatoire de Paris)

David Juste, *Les Alchandreana primitifs. Etude sur les plus anciens traités astrologiques latins d'origine arabe (Xe siècle)* (Leiden and Boston: Brill 2007) [Brill's Studies in Intellectual History 152]. Xvi + 726 pp., ISBN 9789004158276. €149,00.

Voici un ouvrage fondamental pour les historiens des sciences médiévales: il s'agit en effet de l'édition critique de textes astrologiques latins qui sont, comme le titre le précise, les plus anciens traités astrologiques latins d'origine arabe (dixième siècle). L'édition est précédée d'une introduction et d'une longue étude qui traite, de manière très complète et avec une grande clarté, de tous les problèmes soulevés par ces

textes qui éclairent d'un jour nouveau l'histoire de la pénétration des connaissances arabes dans le monde latin: celle-ci en effet se produisit dès les dixième siècle, bien avant la grande époque des traductions du douzième siècle. L'introduction nous présente l'histoire des premières influences arabes dans la science occidentale: une collection de traités sur l'astrolabe conservée dans le manuscrit Ripoll 225 (onzième siècle), et le corpus de textes astrologiques que l'auteur appelle *Alchandreana*, parce que certains traités y sont attribué à un certain Alchandreus. Qui est ce personnage? Nul ne le sait. On a avancé soit Alexandre de Macédoine (en arabe *Iskandar*), soit le savant arabe al-Kindi (mort ca. 870). L'auteur penche pour la seconde hypothèse, quoique sans réelle conviction. Ces traités diffèrent des textes astrologiques classiques (remontant aux auteurs grecs et romains) par les influences arabes manifestes, tels le recourt aux mansions lunaires. L'auteur va donner une étude détaillée de ces textes, tels qu'ils ont circulé avant 1100. L'introduction donne aussi un aperçu de l'astrologie latine jusqu'au dixième siècle. La première partie, intitulée 'Etude' (pp. 29-294) passe en revue tous les problèmes: description du corpus et caractéristiques de chacun des traités avec leur tradition manuscrite; le contenu technique, dont les explications sont particulièrement utiles et bienvenues même pour les spécialistes de l'astrologie ancienne; et enfin l'histoire des *Alchandreana*, le tout accompagné de nombreuses notes. Textes d'origine arabe, parvenus au monde latin par la péninsule ibérique, comprenant quelques éléments juifs, et quelques éléments latins, les *Alchandreana* sont d'origine catalane. D. Juste suggère que l'auteur de l'un des textes, les *Proportiones*, serait Miró Bonfill († 984); il identifie les *Alchandreana* avec le *liber de Astrologia* mentionné dans une lettre de Gerbert à Lupitus de Barcelone rédigée en avril 984 (p. 250); il retrace enfin la diffusion et la fortune de l'oeuvre jusqu'au dix-septième siècle.

La deuxième partie du livre concerne l'édition proprement dite. Celle-ci est faite selon toutes les règles de l'édition critique, et ceci est suffisamment rare de nos jours pour qu'on le souligne. On trouve, en effet, la description des 72 manuscrits; les principes de normalisation de l'orthographe qui vont être suivis et les variantes orthographiques non relevées dans l'apparat critique; la liste des manuscrits et un tableau de leur contenu; un *stemma codicum* et sa justification; enfin, les principes d'édition suivis pour chaque traité. Quand on connaît la difficulté que pose l'édition de ce genre de textes, on ne peut qu'admirer la rigueur et la clarté du travail d'édition accompli par David Juste. Une édition bien faite donne toujours

l'impression que le texte va de soi: c'est au contraire le résultat d'une réflexion approfondie et d'un travail rigoureux, une difficile mise au point faite par l'éditeur devant ses manuscrits. Sans compter le travail très long qu'est la collation de plus de 200 pages de texte imprimé dans les nombreux manuscrits. L'édition est suivie de nombreux tableaux fort utiles comprenant les noms arabes, hébreux, les alphabets, les termes techniques, bibliographie, index ... Bref, un outil de travail incomparable et magnifiquement élaboré. Certains savants, qui font preuve pourtant d'une grande érudition, opacifient les textes plutôt que de les éclairer; ici, au contraire, l'érudition est déployée avec une belle clarté: elle illumine les textes et donne envie de les mieux connaître.

Anne Tihon (Université Catholique de Louvain)

Pamela H. Smith and Benjamin Schmidt (eds.), *Making knowledge in early modern Europe: Practices, objects, and texts, 1400-1800* (Chicago and London: The University of Chicago Press 2007). Xi + 360 pp., ISBN 978-0-226-76329-3. €29,99.

The market for news in early modern Europe seems to have been remarkably large and growing. As one early sixteenth-century observer quoted in this volume wrote, 'Wherever we go, we find everybody eager for news, whether they be sovereigns, aristocrats, merchants, farmers, lay-people, or members of the clergy' (p. 119). Feeding this socio-culturally broad audience required and, in turn, nurtured an equally expanding arena of closely-linked material and knowledge production. It is the purpose of this rich volume of essays to examine various aspects and particulars of this arena in a manner that focuses on the contexts and ways in which a number of sorts of knowledge were made and consumed. Three things are especially of note. First, the overall and primary focus is on production processes and use rather than knowledge and its embodiments per se; it is about *making* knowledge. Second, the volume is interdisciplinary in breadth. Its topics range from seventeenth-century Pyrenean peasant women who solved sophisticated hydraulic challenges that stumped formally trained engineers and metropolitan botanists whose names and categories obscured native knowledge of plants, to the practical aesthetics of painters and the perception of time by diary writers. Third, the geographical focus of the volume favors northern Europe and Germany, offering a nice counterbalance to the more usual attention paid to the major capitals

and heroes of early modern European art and philosophy.

Because the range of essays is so broad, the volume is bound to offer something for everyone. Some essays are also bound to please more than others. For the readers of *Studium*, there are a few essays that should engender joy. Chandra Mukerji's previously mentioned essay on the tacit engineering genius of peripheral female peasants is up to her usual standards of revelatory excellence. The same can be said for Simon Werrett's essay on the debates – simultaneously social and philosophical – that surrounded the production and application of pyrotechnic knowledge. Arguing against the traditional literature that places the history of fireworks firmly within the broader history of chemistry, Werrett shows that this alliance was the product of social struggles for patronage and authority rather than an inherent characteristic of pyrotechnic knowledge. Also worthy of mention is Andre Wakefield's essay on eighteenth-century German universities as formative institutional contexts in which knowledge was produced and consumed. Focusing specifically on Göttingen and Freiberg, Wakefield exposes the ways in which institutions of knowledge were framed by fiscal needs and governance. In the case of Göttingen, the establishment of what became a university of international renown grew out of desires to enrich an area that otherwise had few natural resources and bases for manufacture. Attracting wealthy students might require initial investment to spruce up the city, but once done, students provided a steady stream of income as consumers of housing, comestibles and locally produced textiles and other goods; Göttingen thrived. Freiberg's history was somewhat different in that the institution there was of a new sort; in place of a university that was tied to a number of traditions and international conventions, Freiberg's mining academy was established explicitly to produce a cadre of officials who could be trusted to bring efficiency and productive life to the area's mining industries. This was cameralism in action – a self-conscious policy that shaped the content and structure of what was taught.

Some of the other fourteen essays might be of less interest; this is for individual readers to decide. Others disappoint or raise more questions than they answer. Ole Peter Grell's quite interesting and insightful essay on the Danish natural philosopher and physician Ole Worm, for example, narrates Worm's biography in a way that highlights the importance he assigned to direct anatomical observation, including the way in which he used his students and members

Boekbesprekingen / Comptes rendus

of his extensive communication network as surrogate 'eyes and ears'. The end of Grell's story, however, suddenly informs the reader that Worm finally converted to Harvey's view of circulation based on written arguments. If this is a tale of 'making knowledge', what is the moral of the story?

So, a volume worth reading because it contains a number of high-quality essays and a broad range of details about early modern European culture in action. But what can one say about the volume as a whole? Does it succeed in teaching us something important about 'making knowledge'? Here I have to say that the volume left me with a sense of disquiet, and I can't decide whether this is good or bad. A good book should, after all, raise issues that set its readers thinking; perhaps this is more important than being able to answer every question that is posed. But the question with which this volume left me was so fundamental that I wish the editors had taken time to discuss it seriously. Just what do the editors and their contributors mean by 'knowledge'? This is never clearly stated nor discussed. Is information (a term invoked as synonym for knowledge in the introductory essay) on a par with introspective wisdom, the ability to mix pigments or decide between contending theories? Are different manners of 'making' congruous with different kinds of knowledge? While a number of essays do a fine job of discussing the contexts that shaped the form and direction taken by the results of production or of discussing the ways in which knowledge (tacit or otherwise) was put to work, this central definitional issue remains largely unilluminated. There is, then, still much to be done; we can view this volume as a good first step.

Lissa Roberts (Universiteit Twente)

Rienk Vermij, *The Calvinist Copernicans: The Reception of the New Astronomy in the Dutch Republic, 1575-1750* (Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2002) [History of Science and Scholarship in the Netherlands 1]. X + 433 pp., ISBN 9069843404. €49,00.

Scholarship in the history of science has come a long way since Dorothy Stimson's *Gradual Acceptance of the Copernican Theory of the Universe* (1917), and even, it now seems, since *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory*, edited by Jerzy Dobrzycki (1972). In this excellent book Rienk Vermij superbly fulfils his ambition to detail 'how and why' Copernicanism became 'a received and established scien-

tific theory' in the context of the Dutch Republic (p. 1). The author does not simply allow the big names in the field to represent the whole, however. One of the book's great strengths is the seemingly comprehensive coverage which the author presents to the reader. The big names are all here of course, from Simon Stevin and Isaac Beeckman to Christiaan Huygens; but the book also includes fascinating and revealing accounts of highly obscure thinkers, such as the miller, Balthasar van der Veen (p. 118; likened here to Menocchio, the heretical miller made famous by Carlo Ginzburg), and the Friesian farmhand, Tjerk Jansz de Boer (pp. 360-1). Moreover, all of these characters appear (many of them more than once, of course) in the various contexts which the author discerns as important for the history he presents (from the transition from mathematical to physical theory in astronomy, for example, from humanism to Newtonianism in natural philosophy, and from Voetianism to Cocceianism in religion).

The overall result is inspirational, making this reader, at least, wish that similar studies of the other European nations will follow. On the showing of this volume, however, it seems reasonable to doubt that comparable studies would be quite as rich and insightful as this one. As the author points out in his introduction, although the Dutch Republic was small, throughout this period it was highly prominent on the European stage. And such are the complexities of the Dutch context that it is impossible to tell the story of the uptake of Copernicanism without delving deeply into the historical impact of Cartesianism, both within and outside the universities, and into historical developments within the Dutch Reformed Church. There are no clear parallels with these historical phenomena in England, for example. Although Copernicanism might figure in accounts of the development of the so-called 'experimental philosophy', and even in developments in the institutions of religion in England, it would not be seen, as Vermij shows it to be in the Dutch case, as a major driving force.

This book appeared in the same year as Owen Gingerich's *Annotated Census of Copernicus' De Revolutionibus* (Leiden, 2002), and so Professor Vermij was not alerted in time to what could be learned about the transmission of Copernicanism from studying the marginalia in individual copies of the *De revolutionibus*. Otherwise, the author's coverage of his subject seems so comprehensive that I hardly know what to make of the almost complete absence of astrology from his account. On the face of it, it looks as though Professor Vermij's examination of Coper-

Boekbesprekingen / Comptes rendus

nican writers is so total and so detailed that his silence about astrology must reflect an absence of astrological concerns among Dutch thinkers. It would be more reassuring, however, if he had actually confirmed this explicitly. Although it is often acknowledged by historians of early modern science that astronomy and astrology were inseparable at this time, there is a strong tendency among historians, having said this, to proceed as if they were essentially separate and to focus exclusively on astronomy (Westman is a notable exception). Even given the author's seemingly complete blanket coverage, it seems hard to be sure that he has not also turned a blind eye to astrological concerns in the pre-Cartesian part of his story, and perhaps anti-astrological sentiments in his discussion of religious opposition. The discussion of the author of *Progymnasmatum astronomiae restitutae* (1619), Philips Lansbergen (Chapter 5), reveals him to be interested in Hermeticism and other occult ideas and to have a profound belief in the harmony and meaningfulness of the heavens, but this does not seem to be accompanied, in Vermij's account anyway, by any interest in astrology.

Nonetheless, this is a rich and fascinating history of the acceptance of the Copernican theory, and much more besides. It provides a highly useful history of the Dutch Republic and the Dutch Reformed Church for those who are unfamiliar with them, and adds significantly to our knowledge of many Dutch mathematicians and philosophers, and to the fortunes of Cartesianism and Newtonianism in the Netherlands, not just among the learned elite, but even in the wider society. It also provides a highly important contribution to our understanding of the relations between science and religion in the period. All in all, this is a work that should be essential reading for historians of early modern science.

John Henry (University of Edinburgh)

* Editor's note: The invitation to review this book was sent out to Dr Henry late in 2008, after it became clear that our original reviewer would never deliver.

Dalila Wallé et al., *Leiden medical professors 1575-1940* (Leiden: Museum Boerhaave/Leids Universitair Medisch Centrum, 2007) [Mededelingen uit het Rijksmuseum voor de Geschiedenis van de Natuurwetenschappen 321]. 311 pp., ISBN 9062921655. € 69,95.

De geschiedenis van de Leidse medische faculteit heeft niet te kampen met een gebrek aan belangstelling. Terecht natuurlijk, want al betrekkelijk kort na de oprichting in 1575 genoot de faculteit een grote reputatie in heel Europa, mede ten gevolge van de innovatieve, op empirie gerichte manier waarop onderwijs werd gegeven en onderzoek werd bedreven. Befamd waren al snel de hortus botanicus, het anatomisch theater, en het klinisch onderwijs dat vanaf 1636 in het Caecilia-hospitaal werd gegeven. Het duo Franciscus dele Boë Sylvius (1614-1672) en Johannes van Horne (1621-1670) initieerde baanbrekend anatomisch onderzoek en leverde een club beroemde promovendi af. Binnenkort zal de handeldeditie verschijnen van de dissertatie van Tim Huisman, *The finger of God. Anatomical practise in 17th-century Leiden*, waarin dieper op de eerste eeuw van de faculteit zal worden ingegaan. Onderzoek naar de achttiende en negentiende-eeuwse anatomische collecties is kort geleden begonnen, en een nieuwe biografie over Herman Boerhaave is in de maak.

Huisman, verbonden aan museum Boerhaave, tekende voor de inleiding van dit fraaie naslagwerk met bio- en bibliografische informatie over de Leidse hoogleraren in de medicijnen die tussen 1575 en 1939 werden aangesteld. Het was, zo lezen we in het voorwoord, oorspronkelijk de bedoeling dat dit boek zou verschijnen in 2000, ter gelegenheid van het 425-jarige bestaan van de Leidse universiteit. De hoeveelheid onderzoek – grotendeels uitgevoerd door Dalila Wallé – bleek echter dermate tijdrovend te zijn dat het project langer duurde. Met dat uitstel kunnen we alleen maar blij zijn, want het resultaat is namelijk een zeer grondig en voor onderzoekers en geïnteresseerden buitengewoon bruikbaar werk.

De opzet van het boek is chronologisch. Te beginnen met Pieter van Foreest (1522-1597; hij werd weliswaar benoemd in 1575 maar zou nooit onderwijs geven), volgen 103 korte levensbeschrijvingen van de Leidse medici. Ieder lemma is voorzien van een bibliografie; een overzicht van secundaire literatuur; en een verwijzing naar eventuele archivalia, brieven of aantekeningen (waarbij de samenstellers zich hebben beperkt tot de in ons land bewaarde bronnen). Helemaal foutloos en volledig zijn die overzichten overigens niet. Verder is ieder professorenleven verluchtigd

Boekbesprekingen / Comptes rendus

met een iconografisch overzicht en – indien voorhanden – verwijzingen naar voorwerpen die betrekking hebben op de hooggeleerde. Zo is in Museum Boerhaave de schedel van een Moor te zien, die ooit heeft toebehoord aan Petrus Pauw (1564-1617), alsmede thermometers, preparaten en instrumenten van zijn latere ambtgenoten Jan van der Hoeven (1878-1952), Evert Gorter (1818-1954) en Samuel de Jongh (1889-1676). Buitengewoon handig met het oog op onderzoek naar netwerkvorming en *Nachwuchs* zijn de overzichten van de promovendi van iedere hoogleraar. Een punt van kritiek is overigens dat dit overzicht bij lange na niet volledig is, en gebaseerd lijkt te zijn op de beschikbaarheid van dissertaties en (voor de vroegere periode) disputaties. Die laatste categorie is notoir problematisch: er waren *doctores medicinae* waarvan geen disputatie is overgebleven, en omgekeerd was niet iedere disputatie er een *pro gradu*. Maar hoe het ook zij, de hoeveelheid werk die het onderzoek naar ieder professorenleven gekost moet hebben, is moeilijk voorstelbaar en dwingt respect af. Het resultaat is een overzichtswerk, waarbij binnen een bestek van een paar pagina's over iedere medicus een schat aan informatie gegeven wordt. Het zou, met oog op de doorzoekbaarheid van het grote corpus aan feiten dat hier gepresenteerd wordt, wellicht de moeite van het overwegen waard zijn een en ander digitaal ter beschikking te stellen. Gelijk kunnen de kleine omissies die een dergelijk omvangrijk werk nu eenmaal altijd kenmerken worden aangevuld. En het geheel maakt nieuwsgierig naar een project dat zich hier eigenlijk als vanzelfsprekend aandient: een grote geschiedenis van de Leidse medische faculteit als brandpunt van de wetenschappelijke cultuur. Bouwstenen zijn er al, of komen binnen enkele jaren beschikbaar.

Eric Jorink (Huygens Instituut – KNAW, Den Haag)

Anne Goldgar, *Tulipmania: Money, Honor and Knowledge in The Dutch Golden Age* (Chicago and London: The University of Chicago Press 2007). Xx + 425 pp., ISBN 9780226301266. €25,99.

The tulipmania has been one of the most-discussed events of Dutch Golden Age history. Soon after its sixteenth-century introduction to Europe, Dutch collectors became infatuated with the tulip. In the 1630s, the price of tulip bulbs began to rise and hit the ceiling in early 1637. On February 5 a single *Admiraal van Enchuysen* bulb was reputedly auctioned off for 5,200 guilders in Alkmaar. Within a few days, the

market collapsed, tulip prices plummeted and the Dutch Republic was in a crisis. Ever since the seventeenth century, countless scholars and journalists have used this story to model market crashes and to critique the excesses of capitalism. In her revisionist study, Anne Goldgar takes a refreshingly new perspective to this old story, and uses a treasure trove of archival findings to buttress her claims.

Goldgar offers an insightful explanation why Dutch burghers came to cherish, collect and depict tulips. These elusive objects straddled the traditional dichotomies of art versus nature, or durability versus transience. Like decorated seashells, the tulips' delightful variability stood as proof for the artful craftsmanship and creativity of nature itself. The characteristic color streaks of broken tulips resembled the veins of minerals like jasper and agate. Unlike shells and stones, however, flowers were also perishable, and provided only transient pleasures to their owners. Collectors of tulips were therefore eager to document and depict their prized possessions to preserve their memories. Individual specimens could become the subject of portraiture in painting, as if they belonged to the same category as mortal humans or pet dogs.

Yet *Tulipmania's* main interest is not in tulips, but in the people who traded with them. As in the case of *Impolite Learning* (1995), her previous book, Goldgar's aim is to trace the interconnections of a social network. Tulip collectors were a tightly-knit group of a few hundred people, and the author identifies only thirty-seven traders who spent more than four hundred guilders on their passion. These *bloemisten* were often neighbors or related to each other, shared religious beliefs or a profession, and, in some cases, immigrated to the Netherlands from the same city. Because of these ties, they trusted each other and felt morally obliged to honor their financial contracts.

Similarly to Harold Cook's recent *Matters of Exchange* (2007), Goldgar therefore investigates the role of trust in early modern capitalism. She argues that the tulipmania was disastrous because it undermined traditional concepts of honor and value. Financially, not many people were seriously affected and practically nobody went bankrupt. Yet the social fabric of the Dutch Republic was torn. *Tulipmania* abundantly documents how preachers, pamphleteers and playwrights exploited the market crash of 1637 to epitomize the deplorable social transformations that accompanied the development of a material society. Later historians and journalists took the claims of these critiques at face value, and the myth of a major financial crisis was born.

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Goldgar's committed microhistorical study also joins recent work in the history of science in emphasizing the contribution of non-elite groups to the production of knowledge. Unlike the scholarly networks studied in *Impolite Learning*, the characters of *Tulipmania* are usually well-to-do merchants, although a few high-ranking burghers and less wealthy artisans also make an appearance. The practices of tulip collecting offered these merchants the opportunity to develop expertise that rivaled traditional seats of knowledge. Goldgar places a special emphasis on the dynamic and transitory nature of this expertise. When the value of tulips fell, merchants' knowledge claims were also called into question.

Goldgar's book is an important contribution to the social history of early modern commerce. Her analysis of the tulipmania will probably remain unchallenged for the next decades. She provides several well-crafted and informative graphs and maps to visualize the interconnected networks of collectors, although some further tables of statistics on their social status would have been a welcome addition. *Tulipmania* is a brilliant case study that bears relevance not only for historians of the Dutch Golden Age. Goldgar's emphasis on the social context of the production of value, both epistemological and financial, also bears relevance for anthropology, economic history and science studies.

Daniel Margocsy (Harvard University)

Karl A. E. Emenkel and Paul J. Smith (eds.), *Early Modern Zoology: The Construction of Animals in Science, Literature and the Visual Arts* (Leiden: Brill 2007) [Intersections: Yearbook for Early Modern Studies 7]. 2 vols., xxvii + 648 pp., ISBN 9789004131880. €205,00.

This enormously interesting and page-turning collection of 18 essays is an indispensable bible for scholars and amateurs alike. From the essays the reader will be able to gain an overview of the (often-opposing) beliefs about, and interpretations of, early modern zoology in Europe. In collating the essays the editors have permitted focused, in-depth presentations of fascinating and under-researched subjects within the science, arts and literature of the period associated with zoology.

A useful introduction to the volumes is offered by Karl A. E. Emenkel and Paul J. Smith (the editors) informing the reader that there are two distinctive approaches neatly separating the volumes. The first volume, which concentrates on early modern science

and the construction of the animal in zoological illustrations, takes on a teleological approach in that it charts the development and progress in science, or the idea that everything is designed for a purpose. The second volume is concerned with a naturalistic approach to animals in this period discussing the construction of the animal in its use and abuse and how the animal is used in literature and the visual arts.

'Early modern zoology' is undoubtedly the common theme that binds all of the essays together within the two volumes of this series of the *Yearbook for Early Modern Studies*. But there are also significant and subtle threads that weave themselves cleverly through clusters of essays otherwise only linked by the larger theme. For example, the work of seventeenth-century philosopher, mathematician and scientist René Descartes is used by numerous authors within this series. Eric Jorink's essay focuses on the work of Jan Swammerdam, a Dutch microscopist, who is heavily influenced by the theories of Descartes. Swammerdam uses these theories to drive forward new arguments which refute three traditional assumptions of nature and shift the argument of the 'grand design' within scientific studies. On the contrary, Sarah R. Cohen explains how the beliefs of Descartes are suggestively opposed by some painters of the period, Frans Snyders, Jan Fyt, and Jan-Baptist Weenix, in her examination of the contemplation of animal death on display. Similarly, Johan Koppenol, in his essay 'Noah's Ark disembarked in Holland' compares the writings of Dutch poets of the period to that of Descartes. In both essays the writers use the work of Descartes to illustrate the opposition of Dutch painters and poets in the beliefs and theories of the construction of animals.

The volumes abound with illustrative figures and demonstrable plates which allow the writers to convey important messages and bolster arguments and, equally, allow the reader to pause in order to contemplate those messages and arguments. The essays are also littered with valuable references and all conclude with informative bibliographies to which the reader can refer. The volumes benefit from essays written by subject specialists from worldwide institutions, such as Johan Koppenol, a professor of Dutch literature, the classicist Vibeke Roggen and the art historian Suzanne J. Walker. However, the reader is also obliged to traverse essays, and quotations, written in English, Dutch, French, German and Latin. This often breaks the flow of reading, although, admittedly the quotations add depth to the arguments and a sense of realism when describing

Boekbesprekingen / Comptes rendus

contemporary accounts and beliefs of the men and women under study. The volumes would benefit from the use of one language and a more consistent layout. Not every essay introduces the subject to be discussed or concludes with a summary of research findings. For example, Karin Leonhard, in her essay 'Shell Collecting', details the aims within the introduction and continues with a clear and interesting discussion of the topic building on the ideas raised. However, the abrupt end to the paper leaves the reader hanging, as with other essays in these volumes. Here, a definitive conclusion drawing the strands of discussion together; the interrelations of early shell collecting, conchology as a discipline and still life paintings of shells, would benefit her paper.

The publication concentrates on the European construction of animals in the sciences, literature and visual arts during this historical period. In addition, these volumes highlight the need for continued research, not just into European works but further afield, using worldwide collections that refer to early modern zoology.

Overall, these volumes make an excellent contribution to the studies of early modern zoology with exciting results and conclusions. At the same time, they bring to the fore the importance of work on this highly under-researched area of academia. Undeniably, this publication would be a welcome addition to any academic or personal library.

Hannah Paddon (Bournemouth University)

Piet Lombaerde (ed.), *Innovation and experience in the early Baroque in the southern Netherlands. The case of the Jesuit church in Antwerp* (Turnhout: Brepols 2008) [Architectura moderna 6]. 266 pp., ISBN 9782503523880. €81,00.

De eeuw van de barok wordt aanzien als de periode waarin de moderne wetenschap tot ontluiken kwam. In het bijzonder de jezuïeten speelden een vooraanstaande rol in de nieuwe onderzoeken die plaatsvonden binnen de domeinen van de theologie, de metafysica en de mathematica. Het college van de jezuïeten te Antwerpen vormde samen met het Professenhuis één van de belangrijkste centra van onderzoek en onderwijs van de nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen.

Eén van de opmerkelijkste figuren binnen het Antwerpse intellectuele milieu was François d'Aguilòn, professor in de theologie en de mathematica en auteur van een omvangrijk in 1613 uitgegeven trak-

taat over de optica, *Opticorum libri sex philosophis juxta ac mathematicis utiles*. Aguilòn ontwierp samen met de jezuïet-architect Pieter Huyssens de kerk van het Professenhuis te Antwerpen (thans Sint-Carolus Borromeuskerk), die beschouwd mag worden als één van de belangrijkste barokke kerkgebouwen die op dat ogenblik in Europa gerealiseerd werden. De titelbladen van de verschillende hoofdstukken in de *Opticorum libri sex* werden gegraveerd naar ontwerpen van Pieter Paul Rubens, die later ook schilderijen voor het hoofdaltaar en voor de plafonds van de zijbeuken maakte. Van de hand van de meester bestaan ook enkele tekeningen voor de sculpturale ornamenten van onder meer de gevel van de kerk.

Al deze vaststellingen deden een intrigerende vraag rijzen, met name of er bepaalde vernieuwende, wetenschappelijke zienswijzen – in het bijzonder met betrekking tot de optica – een toepassing vonden in de architecturale uitwerking van de jezuïetenkerk van Antwerpen. Gedurende de periode van de barok speelde de inval van het licht in de kerkruimte niet zelden een belangrijke rol (bijvoorbeeld met betrekking tot het gebruik van het clair-obscur of het dynamiseren van de ruimte door bepaalde delen minder of meer te belichten). In de kerk te Antwerpen komen we nog steeds een aantal opmerkelijke lichtconstructies tegen (onder meer in de apsis van het hoofdaltaar en in het koor van de Houtappelkapel) die vergeleken kunnen worden met eigentijdse architectuurrealisaties van Gian Lorenzo Bernini te Rome.

De auteurs van het boek vormen (net zoals de ontwerpers van de kerk destijds) een multi-disciplinair team bestaande uit onder meer wetenschapsfilosofen, historici, architecten en kunstwetenschappers, waaronder de jezuïeten. Sven Dupré en Ad Meskens gaan dieper in op de context waarin het boek van Aguilòn tot stand kwam en op de (antieke) kennis die hij bezat. August Ziggelaar S.J. (die reeds in 1983 een biografie van Aguilòn publiceerde) spitst zich toe op de vraag of Rubens Aguilòn inspireerde tot bepaalde inzichten, terwijl Bert Daelemans S.J. een overzicht geeft van de rijke carrière van Pieter Huyssens. In de verschillende bijdragen van Piet Lombaerde en Ria Fabri worden talrijke nieuwe gegevens en inzichten over de architecturale uitwerking van de kerk voorgesteld, waaronder haar stedenbouwkundige ligging en de maatvoering en het gebruik van licht in het kerkinterieur. Nathalie Poppe bestudeert de lichtinval in de kerk aan de hand van een digitale 3D-reconstructie. Barbara Haeger bespreekt op gedetailleerde wijze het iconografisch programma van de gevel. Léon Lock presenteert een essay over de marmereaf-

werking van de kerk en het hoofdaltaar, inbegrepen een opmerkelijke catalogus van de gebruikte marmersoorten. Al deze bijdragen zijn bijzonder rijkelijk geïllustreerd met behulp van talrijke iconografische bronnen – waarvan vele voor de eerste maal worden voorgesteld – en archiefteksten. Vermelden we ook de bijdrage van Bert Timmermans over de de Houtappelkapel waarin de structuur van de sponsoring en de netwerken die de jezuiten onderhielden worden blootgelegd, alsook de appendix over de bibliotheek van de Antwerpse jezuiten door Ria Fabri en Piet Lombaerde.

We kunnen echter niet anders dan vaststellen dat de verschillende artikels die handelen over de vraag of sommige wetenschappelijke inzichten al dan niet effectief toegepast zijn geweest in het ontwerp van de kerk veelal stranden op hypothesen. Het is aldus jammer dat de piste met betrekking tot de symbolische betekenis van het licht niet meer aandacht kreeg, hoewel Ria Fabri hiertoe een bijzonder interessante aanzet gaf. Ook in de onderzoeken waarin het aandeel van Rubens besproken wordt, worden hoofdzakelijk slechts veronderstellingen geformuleerd. Aldus biedt het boek – ondanks zijn gedetailleerde karakter en rijkelijke documentatie – niet echt een overtuigend antwoord op de vraag wat er vernieuwend was aan het ontwerp van de Antwerpse jezuitenkern. Vermelden we dat Jeffrey Muller hierin beter slaagde in zijn bijdrage over 'Jesuit Uses of Art in the Province of Flanders' (in *The Jesuits II, Cultures, Sciences and the Arts, 1540-1773*, red. John W. O'Malley, Gavin Alexander Bailey, Steven J. Harris, T. Frank Kennedy), University of Toronto, 2006), waarin hij de kerk vanuit zijn functionele, liturgische eigenschappen analyseerde.

Joris Snaet (Katholieke Universiteit Leuven)

Jos M. M. Hermans en Goffe Jensma (reds.), *De Franeker universiteitsbibliotheek in de zeventiende eeuw. Beleid en belang van een academiebibliotheek* (Hilversum: Verloren 2007). 198 pp., ISBN 078-90-6550-997-0. €23,00.

Dit boek is de neerslag van het in 2005 gehouden colloquium *Nut en nadeel van een academiebibliotheek*, georganiseerd ter gelegenheid van het verschijnen van het proefschrift van Lydia Wierda, *Armamentarium totius sapientiae – een arsenaal van alle wetenschap*. Dit proefschrift biedt een reconstructie van het bezit van de zeventiende-eeuwse Franeker universiteitsbibliotheek. De bewerkte

lezingen van het colloquium borduren hierop voort door vervolgvragen te stellen: wat kon de zeventiende-eeuwse wetenschapper nu eigenlijk met zo'n bibliotheek? Hoe verhielde de bibliotheek zich tot de verschillende vakgebieden? Welke plek nam de academische collectie in binnen de bredere context van het boekwezen? De bundel telt vier bijdragen over het boekbezit van de vier faculteiten en zes over de bibliothecaire context.

De artikelen van het eerste deel gaan over het boekbezit per vakgebied. Wout van Bekkum gaat bij zijn behandeling van de hebraïca in op de relatie tussen collectievorming van de bibliotheek en beroemde hebraïsten die Franeker voor een professoraat wist te strikken. R. Feenstra bespreekt de juridische collectie door op zeer kritische wijze Wierda's reconstructie in het *Armamentarium* aan te vullen en te corrigeren. In een uitgebreid notenapparaat brengt hij talloze fouten, misinterpretaties, en omissies in het voetlicht. Behalve een beschrijving van de juridische collectie is dit artikel dan ook een stevige kritiek op bovengenoemd proefschrift. Mart J. van Lieburg bespreekt de medische collectie en Klaas van Berkel de wiskundige. De wiskundecollectie beslaat een klein deel (3%) van de gehele bibliotheek. Van Berkel geeft een interessante inkijk in dit deel van het boekbezit door in te gaan op wat er níet in te vinden was. De collectie, die vooral groeide door schenkingen en legaten was geenszins een weerspiegeling van het academische debat, maar eerder van het beeld dat heerste onder het conservatieve academische establishment. Het verzamelen van werken van eigen docenten bleek bovendien niet gebruikelijk. Zowel Lieburg als Van Berkel constateren een belangrijk probleem in de reconstructie van de collectie voor hun vakgebieden: in de zeventiende-eeuwse catalogi zijn de kleinere formaten – de octavo's en de duodecimo's – niet opgenomen. Het gevolg is dat een deel van de collectie, waarvan de omvang moeilijk aan te geven is, buiten beeld blijft. Overigens spreekt Lydia Wierda dit tegen in haar bijdrage aan het tweede deel van de bundel. Zij ziet geen reden om aan te nemen dat er veel meer boeken in kleine formaten aanwezig waren dan opgenomen in de door haar onderzochte catalogi.

De ondertitel van de bundel, 'beleid en belang van een academiebibliotheek', wordt in de eerste vier artikelen gedeeltelijk verhelderd: van een bewust aankoop beleid was, vooral door het ontbreken van financiële middelen, geen sprake. De hoogleraren hadden zelf vaak een omvangrijk privé-bezit waar ze niet buiten konden. Alleen wat betreft de duurdere, grote naslagwerken was de bibliotheek tamelijk goed

Boekbesprekingen / Comptes rendus

uitgerust. Voor een reconstructie van het boekbezit van de academie is het jammer – zoals in het voorwoord al wordt aangekondigd – dat de theologische en filosofische collecties buiten beschouwing zijn gelaten. Aangezien theologie de kernwetenschap vormde in de zeventiende eeuw en ruim de helft van het aantal boeken besloeg, doet deze omissie afbreuk aan het beeld dat geschetst wordt.

In het tweede deel van de bundel komt vooral het belang van de academiebibliotheek aan de orde. Er wordt ingegaan op de context waarbinnen de universiteitsbibliotheek moet worden geplaatst. Gerda Huisman bespreekt de wijze waarop in de zeventiende eeuw boeken werden gecatalogiseerd. Sybren Sybrandy behandelt de Franeker academie-drukkers. Paul Hoftijzer bespreekt de bloeiende zeventiende-eeuwse boekencultuur onder studenten in Leiden. De rol van de universitaire bibliotheek blijkt maar zeer bescheiden, vooral omdat deze maar heel beperkt toegankelijk was voor studenten. Dat de bronnen voor een reconstructie van boekbezit en -gebruik problematisch zijn, wordt ook in dit artikel benadrukt. De analyse wordt gebaseerd op onvolledige bronnen zoals handgeschreven boedelinventarissen van overleden studenten, veilingcatalogi – vaak samengesteld door klerken of notarissen die de Latijnse taal niet beheersten. Toch geeft deze bijdrage een levendig inzicht in de wijze waarop boeken werden verworven en de bescheiden plaats van de academische bibliotheek in de boekcultuur. Philippus Breuker bespreekt het gebruik van de Friese taal, de taal van het vermaak, in academische kringen. Piter Tuinen vergelijkt tenslotte de verschillende karakters van de vooropleiding aan de Latijnse scholen in academiestad Franeker en havenstad Harlingen.

De verschillende bijdragen geven een beeld – zij het een onvolledig – van de zeventiende-eeuwse collectie van de Franeker universiteitsbibliotheek en van de plaats van een academische bibliotheek in het boekwezen. Wat bovenal heel duidelijk wordt, zijn de problemen die historici tegenkomen bij het reconstrueren van het boekbezit. In het voorwoord wordt aangegeven dat er in het onderzoek een verkeerde keuze is gemaakt door de catalogus van 1713 buiten beschouwing te laten, terwijl deze van betere kwaliteit was dan de vijf zeventiende-eeuwse waarop de reconstructie werd gebaseerd. Daarnaast wordt de beperktheid van de catalogus als weerspiegeling van het boekbezit in verschillende bijdragen aan de orde gesteld. Bovendien, zo blijkt uit de bijdrage van Wierda zelf, is alleen al het tellen van boeken niet gemakkelijk. Sommige boeken bestaan uit meerdere banden en sommige banden bevatten meerdere boeken. Daar

verschillende auteurs het werk van anderen niets ontziend becommentariëren, geeft deze bundel een verhelderend inzicht in het actuele academische debat over de geschiedenis van het boekbezit.

Esmée Schilte (Onafhankelijk onderzoeker)

Gie van den Berghe, *De mens voorbij: Vooruitgang en maakbaarheid 1650-2005* (Antwerpen en Amsterdam: Meulenhoff – Manteau 2008). 380 pp., ISBN 9789085421085. €29,95.

Het nieuwste boek van historicus-ethicus Gie van den Berghe draagt een ambitieuze titel: *De mens voorbij: Vooruitgang en maakbaarheid 1650-2050*. Vier eeuwen cultuurgeschiedenis, waarvan veertig jaar in de toekomst: het spreekt in ieder geval tot de verbeelding. Het 'Woord vooraf' klopt de verwachtingen nog op. Van den Berghe spreekt zonder meer van een 'baanbrekende bijdrage'.

De titel van het boek is enigszins misleidend. Van den Berghe wil niet *alle* vormen van het vooruitgangsgeloof en de maakbaarheidsgedachte in het westerse denken traceren, maar wel een geschiedenis van de eugenetica schrijven en daarbij de diepere wortels van dit fenomeen blootleggen. De '2050' uit de titel lijkt daarbij vooral een *teaser*. Veel voorspellingen voor de toekomst bevat het boek niet.

Van den Berghe geniet vooral bekendheid met zijn studies over de Holocaust en de herinnering daaraan. Het is ook vanuit dat onderzoek dat hij bij het onderwerp van zijn huidige boek terecht kwam. Het stoorde hem dat het naziregime steeds als 'een breuk in de beschavingsgeschiedenis' werd voorgesteld en niet als een 'ontsporing' daarvan. Ook in de beeldvorming over de eugenetica was dit volgens Van den Berghe het geval. 'Eugenetica', zo stelt hij in zijn boek, 'wordt sinds enkele decennia almaar sterker gestigmatiseerd en gedemoniseerd, onlosmakelijk vastgekoppeld aan totalitarisme, racisme, nazi's en uitroeiing'. (p. 299) Met zijn huidige studie wil hij echter aantonen dat de eugenetica wortels heeft die teruggaan tot de achttiende eeuw én dat het eugenetisch project voortleeft tot de dag van vandaag – niet enkel in rechts-radicalen kringen, maar in de brede samenleving. Dit doet hij in een boek dat op het brede publiek is gericht (en om die reden niet geanoteerd is).

Het beeld dat Van den Berghe bestrijdt (de gelijk-schakeling tussen nazisme en eugenetica) lijkt inderdaad wijdverspreid op sommige internetfora, in de pers en een bepaald type wetenschapsvulgarise-

ring. Wetenschapshistorici hebben echter al bij herhaling dit beeld bestreden. Daniel J. Kevles, om er maar één te noemen, schreef in 1985 al een toonaangevend boek waarin de ontwikkeling van de Engelse en de Amerikaanse eugenetica wordt behandeld van de jaren 1880 tot en met de jaren 1980. Van den Berghe kent die publicaties, neemt ze op in zijn literatuurlijst, maar verwijst er niet naar in het corpus van zijn tekst. Dat had hij beter wel gedaan, al was het maar om aan te geven dat ook zijn ideeën in een traditie te plaatsen zijn.

De mens voorbij bestaat uit drie delen. In het eerste wordt ingegaan op het gedachtegoed van de Verlichting. De maakbaarheidsgedachte – die de eugenetica beheerst – ontstaat immers daar, zo stelt Van den Berghe. In een uitgebreid tweede deel overloopt hij vervolgens verschillende vormen van sociaaldarwinisme en eugenetica zoals die zich ontwikkelden van het midden van de negentiende eeuw tot in de jaren 1970. In een kort, afsluitend deel, gaat hij in op de hedendaagse gentechnologie. Hij benadrukt dat het hier gaat om een moderne variant van de oude eugenetische droom.

Door de eugenetica te laten wortelen in de Verlichting – een periode waarmee Van den Berghe hoog oploopt – geeft hij de beweging een respectabele voorgeschiedenis. De band tussen de twee wordt echter niet heel sterk uitgewerkt. Het boekdeel over de Verlichting schetst vooral haar algemene kenmerken. In enkele pagina's stipt Van den Berghe wel de (proto-)eugenetische ideeën aan van figuren als Pierre Cabanis en Robert Le Jeune, maar dat kunnen bezwaarlijk de kerndenkeners van de Verlichting worden genoemd. In de latere delen, verwijst hij ook zelden terug naar een eventuele verlichte inspiratie van de negentiende en twintigste-eeuwse eugenetici. De eugenetica, zo wordt er duidelijk, bond zich niet aan één bepaalde politieke of filosofische stroming. Het was – en ook hierop hebben historici al herhaaldelijk gewezen – een project dat terug te vinden was in het hele spectrum van reactionair rechts tot revolutionair links.

De mens voorbij biedt vooral een inventaris van sociaaldarwinistische en eugenetische denkers. Daarbij passeren een reeks toonaangevende wetenschappers de revue gaande van Francis Galton tot Julian Huxley. Ook de dit jaar uitbundig gefêterde Charles Darwin wordt behandeld. Van den Berghe wijst er daarbij (terecht) op dat ook Darwin duidelijk sociaaldarwinistische ideeën aanhing, ondanks verschillende pogingen van hedendaagse volgelingen om hem daarvan vrij te pleiten. Het zijn echter niet enkel de grote namen die in *De mens voorbij* centraal staan. Ook minder be-

kende denkers en projecten worden behandeld. Van den Berghe heeft het onder meer over de religieus geïnspireerde eugeneticus John Harvey Kellogg (de man van de cornflakes), over de utopische wijk Ungemach in Straatsburg en over de naoorlogse Rijnlandbastaards (kinderen van Duitse moeders en gekleurde soldaten uit de Franse kolonies) die bepaalde Duitse wetenschappers angstdromen bezorgden. Dit alles behandelt hij in een vlotte stijl – zij het dat het geheel soms wat opsommend overkomt.

Als ethicus wil Van den Berghe de geschiedenis niet enkel begrijpen, maar ook taxeren. Hij wil lessen trekken. Zijn boek wil een 'een kritisch eerherstel voor de eugenetica' bieden (p.18). Hierin overtuigt hij maar half. Het is immers niet omdat de eugenetica niet tot het nazisme kan worden herleid dat ze daarom ook wenselijk zou zijn. En ook in *De mens voorbij* lijkt de kritiek sterker aanwezig dan het eerherstel. Uit haast alle voorbeelden die Van den Berghe geeft, blijkt hoe 'de ideale mens' die de eugenetici nastreefden steeds een projectie was van hun eigen vooroordelen inzake klasse, ras en *gender*. Met betrekking tot de hedendaagse gentechnologie, benadrukt hij dan weer hoe ze uitgegroeid is tot een bij uitstek neoliberal project. Na dat alles, komt zijn radicale slotzin wel erg uit de lucht vallen. 'Herdacht in zijn middelen en normen', zo heet het daar, 'kan alleen de eugenetica uitdrukking geven aan een altruïstische plicht gericht op de toekomst van de soort' (p. 350). Een dergelijke, provocatieve stelling vraagt toch om enige bijkomende uitleg. Op zijn minst.

Raf De Bont (Katholieke Universiteit Leuven)

Tiny Monquil-Broersen (red.), *Universitaire collecties in Nederland. Nieuw licht op academisch erfgoed* (Zwolle: Waanders Uitgevers 2007). 160 pp., ISBN 978 90 400 8374. €29,95.

Dit boek werd lang verwacht zowel door hen die direct betrokken zijn bij het beheer van universitaire collecties als door hen die zich gewoon interesseren voor dit onderwerp. Wat was begonnen als een opschoningsactie, die moest leiden tot een behoudsprogramma voor de universitaire collecties in Nederland, is tevens uitgemond in een prachtig boek dat de geslaagde operatie begeleidt. Maar voldoet het resultaat aan alle verwachtingen en worden de vele geïnteresseerde lezers ook werkelijk tevreden gesteld? In deze recensie wil ik proberen een analyse van de sterke en zwakke punten te maken van het boek. Die analyse heeft niet de pretentie uitputtend en volledig te zijn.

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Zij is slechts bedoeld als een graadmeter. Het boek is mooi: de drukker en de fotografen hebben hun werk gedaan en de binder heeft zich er ook niet met een Jantje van Leiden van afgemaakt. Maar wat zegt dit over de inhoud?

Gelijk al bij het bekijken van de inhoudsopgave bekruipt mij het gevoel dat ik in een omgevallen kaartenbak terecht gekomen ben. Ik zie rijp en groen door elkaar en in eerste instantie mis ik de samenhang. Er is natuurlijk wel een kapstok waaraan men het groot aantal paginalange beschrijvingen van de verzamelde objecten heeft proberen op te hangen, maar van een duidelijke ordening is niet altijd sprake. De kapstok bestaat uit een aantal inleidende teksten. Ze zijn stuk voor stuk bijzonder goed geschreven. Enkele springen er uit door de manier waarop ze uitstekende, gecondenseerde informatie bevatten, die de collecties in een breder perspectief plaatsen. Hierdoor snapt de lezer waarom de collecties zijn ontstaan. Zij geven ook meer informatie betreffende verzamelaars en verzamelende instituten. Hierdoor gaat men de achtergrond van heel veel collecties beter begrijpen (met name, de bijdragen van Huib Zuidervaart, Klaas Van Berkel, Judith Belinfante en Marian Schilder). Andere teksten zijn wat meer vrijblijvend, maar daardoor vaak ook iets gemakkelijker leesbaar voor een breder publiek.

De kapstok is een goed hulpmiddel om enig systeem in het geheel te brengen, mits de 'jassen' maar op de juiste plaats hangen. En daar schort het nu juist nogal eens aan. Maar wat wil je als je meer dan vijftig collectiespecialisten allemaal hun eigen stukje laat schrijven? Een aantal stukken zijn inhoudelijk heel erg objectgericht (zoals 'Morrison stoel' van Babke Aarts), terwijl 'Het bedrog van de Britse oermens' van Laurens de Rooy een voorwerp in de schijnwerper zet om een historisch verhaal over het bedrog van de Piltdownmens te illustreren. Andere bijdragen (zoals 'Beroepscollecties' van Reina de Raat) zijn dan weer puur collectiegericht. Alles passeert de revue en het zou ons te ver leiden om alles in detail te bespreken. Het lezen van het boek is te vergelijken met een rit in de rollercoaster op de kermis. Je gaat voortdurend alle kanten op, je wordt gefascineerd door datgene wat je om je heen ziet, maar tegelijkertijd wordt je door de aangeboden diversiteit van het assortiment toch ook wel een beetje zeeziek. Bij het naderen van het einde van het boek ontstaat er geen duidelijk, gestructureerd beeld van wat de universiteiten en een aantal musea in huis hebben, wel een beeld van 'wat hebben ze veel' en wat zijn sommige dingen interessant.

Toch wil ik het beeld dat ik schets geen al te negatieve ondertoon laten krijgen, want ongeacht de wat onsystematische indruk die het boek op mij gemaakt heeft, heb ik het wel met veel plezier gelezen. Dat komt omdat de zaken die in het boek beschreven worden mij erg aan het hart gaan. Het lijkt mij ook nodig dat een breder publiek kennis kan nemen van hoe mooi en divers de universitaire collecties in ons land zijn. Het boek kan dat breder publiek overtuigen dat deze collecties een plek op de museale landkaart verdienen.

Het boek bevalt mij dan ook uitermate, ondanks het feit dat ik niet meteen begrijp wat een grafsteen in de Pieterskerk (in de bijdrage van Zuidervaart) te maken heeft met de kunstner van Kolff (beschreven door Van Delft), te meer omdat de Pieterskerk te Leiden hooguit, en wel in erg brede zin des woords, als traditioneel 'eigendom' van de Leidse Universiteit kan worden beschouwd en de kunstner niet uit een universitaire collectie komt, en nu onderdak heeft gevonden in een niet-universitair museum. Maar ondanks deze kleine schoonheidsfoutjes en het 'rijp en groen' karakter van het boek is *Universitaire collecties in Nederland* toch een boek dat bij de liefhebbers van het Nederlands cultureel erfgoed niet in de boekenkast mag ontbreken, al was het maar om het van tijd tot tijd ter hand te nemen en er bij het doorheen bladeren van te genieten dat er binnen de Nederlandse universiteiten nog zoveel prachtige collecties worden beheerd.

Kees Grooss (Museum Boerhaave, Leiden)

Theo Verbeek, *Descartes. De passies van de ziel* (Groningen: Historische Uitgeverij 2008), 232 pp., ISBN 978-90-6554-433-9. €27,50.

The last work to be published in his lifetime, Descartes' *Passions de l'âme* (1649) has only in recent years become a subject of much interest. It does not fit easily with the mythology of Descartes as a rationalist and 'mechanical' philosopher concerned primarily with mathematics and geometry, corpuscularianism, and the distinction between *corpus* and *anima*. Although he is often treated as a disembodied mind himself, or at least as a kind of neo-Stoic, he was explicit that the passions united body and mind and therefore deserved close attention. The puzzles and problems that gave rise to the book also bring Descartes' medical interests, which had preoccupied him for the previous twenty years, to the center of his philosophy. Shortly after returning to the Netherlands in 1629, he had written to Mersenne

that he was giving all his attention to anatomy and chemistry, and in *Discours de la méthode* (1637) he wrote that the main goal of his philosophy was 'the maintenance of health, which is undoubtedly the chief good and the foundation of all other goods in this life'. The usefulness of his philosophy for improving human health was also emphasized by the anonymous author whose letter to Descartes served as the preface to the *Passions* (for instance, on p. 40 in this edition). Descartes was not, formally speaking, a physician any more than he was a university philosopher. But that he wrote an important book on the subject of the passions based upon his mature consideration of a number of subject areas including his medical and anatomical studies, not simply physics and mathematics, can still come as a surprise to non-specialists. Equally surprising is the conclusion he arrived at: that all the passions are good, and that without them the mind would not wish to remain united with the body in life. In other words, this is a book worth reading.

The production of a new Dutch translation of Descartes' *Passions* will therefore be much welcomed. The publisher could not have found a better translator and commentator than Theo Verbeek, who has devoted so many years to the careful study of Descartes and his milieu, and whose French and Latin are excellent. Verbeek has based his work on the standard edition in Charles Adam and Paul Tannery's *Oeuvres de Descartes*, supplemented by careful comparison to the 1650 translation into Latin and the 1656 Dutch translation by Jan Hendrik Glazemaker. As indicated by the two-page 'Woordenlijst' at the end, Verbeek has often chosen different Dutch words than Glazemaker to express the meaning of the original French. Verbeek has produced a translation of the whole text, including the letters to and from Descartes that made up the original preface (which are sometimes dropped from modern editions), and added explanatory notes at the bottom of the page and a brief but clear and precise introduction. The translation is faithful to the original and, as far as I can tell as a non-native speaker, plain-spoken and colloquial. While the sometimes technical problems of seventeenth-century philosophy and physiology can make for occasional difficulties for any reader, Verbeek's unobtrusive apparatus provides a very helpful guide. It is, in other words, a superior edition.

Verbeek's introduction presents an authoritative view of the book, but it is of course one that can be debated further. Descartes produced the work while discussing his views with the Princess Elizabeth and advising her about her health, and because much of

their conversation occurred in a long exchange of letters beginning in 1643, it is often argued that it was the much younger Elizabeth who pushed Descartes into taking an interest in the passions and in so doing even forced him to reconsider some of his previous views about mind and body. (A modern Dutch edition of their letters was produced in 2000 by Jeanne Holierhoek.) Verbeek begins with a brief and sympathetic account of their relationship, but steers away from biography as an explanation for Descartes' work, finding the most persuasive explanation for why he wrote the *Passions* to be in the kinds of philosophical problems that concerned him. Verbeek therefore goes on to outline the kinds of psychological and physiological problems that engaged Descartes' attention in the 1640s, in the process giving an excellent summary of how Descartes explains those bodily processes that are more complicated than sensation and desire. Passions like love and anger create dispositions that are felt in the body and often expressed via involuntary corporeal reactions (such as quickened and lowered pulse, or blushing or going pale); yet the passions also call the mind to attention, and it can sometimes decide the reaction. Descartes steps back from a full-scale bodily materialism by arguing in favor of free will, for although the passions dispose us to act according to their promptings, because humans have souls they can (sometimes) chose to act otherwise. In generosity, in particular, Descartes finds a foundation upon which a moral philosophy could have been erected. Yet while it is clear that Descartes would never have wanted his book to be used as an argument for simply allowing people to act according to their passions, he never produced a rigorous moral philosophy, either. Perhaps, then, because Descartes admits that the passions can seldom be controlled even by healthy persons, and that in fact it is not necessary to control them but to act according to one's best, that the role played by volition in Descartes' view is less significant, and physiology's control over life stronger, than Verbeek has it. Indeed, many of Descartes' contemporaries thought he was a secret materialist, and some subsequent philosophical works that owed much to Descartes on the passions, such as Spinoza's, became detested by moral philosophers as well as clerics. But these kinds of matters of emphasis in interpretation can only be argued by reference to a full, complete, and careful edition of the text, and now there is one in Dutch, such debate can commence.

Harold J. Cook (Wellcome Trust Centre for the History of Medicine – University College London)

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Eric Jorink, *‘Geef zicht aan de blinden’. Constantijn Huygens, René Descartes en het Boek der Natuur* (Leiden: Primavera Pers 2008). 47 pp., ISBN 9789059970649. €9,90.

Ter gelegenheid van de verjaardag van de Nederlandse *uomo universale* Constantijn Huygens vindt elk jaar op 4 september de Constantijn lezing plaats op Huygens’ befaamde buitenplaats Hofwijck in Voorburg. In 2007 werd Huygens’ 411^e verjaardag gevierd met een bijdrage van Eric Jorink. De tekst van zijn lezing werd in 2008 uitgegeven als een fraai boekje. Jorinks lezing sluit thematisch mooi aan bij de in 2006 gepubliceerde handelseditie van zijn dissertatie, *Het Boek der Natuere. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping 1575 - 1715*. Het nieuwe boek vormt meer bepaald een omwerking en uitbreiding van de inleiding die Jorink daar al gaf op zijn problematiek. Net als in het eerdere boek duidt Jorink hier de metafoor van het boek van de wereld en het daaruit voortvloeiende besef van de goddelijke almacht, als centraal betekenisstelsel in het wereldbeeld van Huygens. Hoewel Jorink Huygens’ buitenplaats slechts zijdelings vermeldt – als ontmoetingsplaats voor Huygens en Descartes op 23 mei 1642 – vormt Hofwijck als locatie de perfecte illustratie van de logica van Huygens’ wereldbeeld zoals Jorink het beschrijft. In de metafoor die dat wereldbeeld structureert, vormt de natuur een tweede openbaring van God, naast het woord van de Bijbel. God kan zo gekend worden door het aandachtig bestuderen van de wonderen van zijn schepping. In het lange gedicht dat Huygens aan zijn buitenplaats wijdde, wordt Hofwijck een ware microkosmos waarin de macrokosmos van Gods schepping zich toont. Hofwijck, de plaats en het gedicht, kunnen kortom gelezen en begrepen worden als getuigenissen van goddelijke almacht.

Jorink confronteert de metafoor, die welig tiert bij Hollandse geleerden in de vroegmoderne tijd, en daarbij ook het niveau van de metafoor overstijgt en werkelijk een zingevingsstelsel wordt, met het mechanistische wereldbeeld dat voortvloeide uit de geschriften van Descartes en dat ook eerst en vooral in de Nederlandse Republiek voet aan de grond vond. De metafoor van het boek van de wereld lijkt incongruent te zijn met een wereldbeeld dat van elke goddelijke inmenging ontdaan is en waarin de wetten van causaliteit en bewegende materie gelden. Jorink toont echter aan dat de sleutelwoorden van Descartes’ mechanistische wereldbeeld – orde, regelmaat, structuur – door Huygens ingezet werden als een functie van het boek van de wereld. De orde en struc-

tuur die aan de grondslag liggen van Descartes’ filosofie vormen voor de Nederlandse diplomaat en dichter een zoveelste bewijs van de goddelijke almacht. Jorink gaat er echter soms al te gemakkelijk van uit dat Huygens Descartes’ filosofie probleemloos accapareert en inpast in zijn eigen wereldbeeld. Zo bevat het voorbeeld dat hij hiervan geeft uit Huygens’ troostdicht *Ooghentroost* bij nader inzien niet zo’n onproblematische verwerping van het aristotelische denken ten faveure van een cartesische filosofie als Jorink ons wil doen geloven. Wanneer we de hele passage bekijken waaruit de verzen van Jorinks voorbeeld gelicht zijn, drukken zij eerder een sceptisch weerhouden uit van elk oordeel. Zowel het aristotelisch wereldbeeld (waarin ‘yeder schepsel werckt naer syn’ verborgenheid’) als het cartesische ‘stoff van bollekens, die werren’ zijn in Huygens’ moeilijk te doorgronden gedicht niet meer dan ideeën die de wetenschapper verblinden en hem weg leiden van de goddelijke waarheid. Jorink lijkt soms te sterk uit te gaan van een tweedeling: Huygens als ‘lezende interpreter’ tegenover Descartes als grondlegger van het mechanistisch wereldbeeld. Daarbij wordt naar mijn gevoel vooral de complexe mengeling van religie, filosofie en pragmatiek in het denken van Huygens tekort gedaan.

Het formaat van een lezing valt in gedrukte vorm een beetje tussen twee stoelen: met een lengte die het tijdschriftartikel overstijgt maar niet volstaat voor een monografie lijkt het een vreemd genre dat zich misschien moeilijk laat omzetten in de vorm van een boek. Toch slaagt Jorink erin om in het korte bestek dat hij ter beschikking heeft een aanvulling te geven op zijn eerdere boek en, zo lijkt het wel in de laatste paragrafen, ook al een eerste aanzet te geven tot het onderzoek dat hij thans uitvoert en dat moet leiden tot een biografie van de beroemde Nederlandse geleerde Jan Swammerdam. Het formaat laat weinig ruimte voor uitweidingen maar Jorink slaagt er ondanks die beperking toch in om een aantal interessante vragen op te roepen. Het geeft aan dat Jorink nog niet klaar is met zijn boeiende materie. Het boekje laat meer vragen naar de precieze integratie van beide wereldbeelden open dan dat het antwoorden verschafft en vormt zo eerder een opstap naar volgend werk dan een afronding van vroeger onderzoek. Het boek dient zo voor lezers van Jorinks eerste boek eerder als appetizer voor het boek over Swammerdam en het vervult die functie met verve.

Lise Gosseye (Universiteit Gent)

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Luuc Kooijmans, *Gevaarlijk kennis. Inzicht en angst in de dagen van Jan Swammerdam* (Amsterdam: Bert Bakker 2007). 377pp., ISBN 9789035132504. €37,50.

De geschiedenis van de vroegmoderne geneeskunde spreekt tot de verbeelding. Slechts drie jaar na het verschijnen van *De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch* ligt er weer een lijvig – en voor een breed publiek geschreven – boek van Luuc Kooijmans. *Gevaarlijke kennis* is zelfs zo goed gevallen dat het in oktober is onderscheiden met de Grote Geschiedenisprijs 2008. Volgens de jury is het boek ‘van een bijzondere klasse’ en ‘gedurfd’ omdat het gaat over de grenzen van wetenschappelijk en religieus inzicht.

Het is geen wonder dat *Gevaarlijke Kennis* aanspreekt. Kooijmans’ boek gaat niet over ‘taaië’ vroegmoderne natuurwetenschappelijke theorieën, maar over de ‘smeuïge’ natuurwetenschappelijke praktijk. In een heldere en bondige stijl geeft Kooijmans een levendig kijkje in de activiteiten van de kring natuurwetenschappers rondom Jan Swammerdam, de Amsterdamse apothekerszoon die geen zin had in het medische beroep (dat is in het behandelen van patiënten), maar die liever op de ouderlijke zolder ontledkundig experimenteerde. Swammerdam trok zich weinig aan van de gevestigde opinie, maar ging vooral af op zijn eigen waarneming. Op deze wijze doorgrondde hij menig natuurverschijnsel en kwam hij tegelijkertijd in conflict met andere, even ambitieuze, wetenschappers. Zoals gezegd, Kooijmans’ boek is juist aantrekkelijk omdat hij niet alleen schrijft over natuurwetenschappelijke en medische experimenten, theorieën en geschriften, maar ook over alle illusies, speculaties, ruzies en achterklap.

Ook laat Kooijmans zien dat vroegmoderne wetenschap niet los gezien kan worden van religie. Zo beschrijft hij dat natuurwetenschappelijke experimenten net zo goed iets zeiden over de werking van het lichaam, het raadsel van de metamorfose, de gelaagdheid van de bodem als over het duizendjarig rijk of de zondvloed. Kooijmans gaat uitgebreid in op de piëtistische sympathieën van Swammerdam die op een goed moment de wetenschap de rug toekeerde om in de commune van de mystieke Antoinette de Bourignon in te trekken. Ter vergelijking bespreekt Kooijmans ook de bekering tot het Rooms-katholicisme van de Deense natuuronderzoeker Niels Stensen, zijn moeilijkheden om in het protestantse Denemarken aan de slag te komen en zijn uiteindelijke benoeming tot bisschop. Kooijmans boek is vooral zo verdienstelijk omdat hij voor een breed publiek inzichtelijk maakt dat religie onlosmakelijk verbonden was met

de vroegmoderne wetenschapsbeoefening – iets dat voor de moderne lezer niet altijd even vanzelfsprekend is.

Niettemin kent *Gevaarlijke Kennis* een aantal gebreken. De lezer kan zich niet aan de indruk onttrekken dat het boek te haastig is geproduceerd. Op het niveau van de tekst zijn verwijzingen in zinnen niet altijd even duidelijk. Bovendien staat op de omslag een afbeelding uit de anatomische atlas van Gouvert Bidloo, terwijl Bidloo in het boek nauwelijks voorkomt. De afbeelding is wel mooi, maar slaat niet op het werk van Swammerdam en collegae.

Ook valt op dat het boek in feite niet veel nieuws brengt. De informatie van Kooijmans lijkt vooral gebaseerd op veelal verouderde secundaire bronnen en dus op bestaande kennis. Zo is Lindeboom wel een goede bron voor het opdoen van ‘feitenmateriaal’, maar er is sindsdien veel meer verschenen dat ‘de feiten’ in een cultuurhistorisch kader plaatst. Een gemis is bijvoorbeeld dat Kooijmans niet verwijst naar het werk van Jonathan Israel, die in zijn monumentale en veel geroemde werk over de Nederlandse Verlichting nadrukkelijk ingaat op het probleem geloof-wetenschap in de vroegmoderne Nederlanden. Jammer is ook dat Kooijmans zich nauwelijks bewust lijkt van de recente historiografie van vroegmoderne anatomie en wetenschap. Vooral de laatste jaren is de geschiedenis van anatomie populair. Zo is er bijvoorbeeld uitvoerig geschreven over de aard van anatomie en fysiologie als vroegmoderne natuurwetenschappelijke ‘disciplines’, namelijk over anatomie als een soort ‘technische’ discipline, waarbij ontleden en waarnemen voorop stonden, en fysiologie als een meer academische discipline waarbij de resultaten van anatomisch onderzoek filosofisch werden geïnterpreteerd. Als Kooijmans hier kennis van had genomen, had hij wellicht beter kunnen verklaren waarom de *anatomie* Swammerdam steeds genoeg nam met zijn anatomische bewijsmateriaal terwijl anderen om hem heen steeds de *fysiologische*, en dus filosofische vraag stelden hoe en waarom bepaalde lichaamsprocessen zich voltrokken. De conflicten die dit opleverde waren meer dan ruzies tussen vakgenoten zoals Kooijmans het doet voorkomen. In wezen gaat het hier om een clash tussen verschillende vroegmoderne ‘disciplines’.

Dit laat onverlet dat Kooijmans gebrek aan historiografische kennis niet altijd storend is. Voor de algemene lezer, en dat is toch voornamelijk de lezer die het boek voor ogen heeft, brengt Kooijmans de bestaande literatuur op een chronologische en soms verrassende manier bij elkaar. *Gevaarlijke kennis*, met andere woorden, is een mooi boek – een ‘must-

Boekbesprekingen / Comptes rendus

read' voor allen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van vroegmoderne wetenschapsbeoefening.

Rina Knoeff (Universiteit Leiden)

Michel Blay, *La science du mouvement. De Galilée à Lagrange* (Paris: Belin 2002) [Belin Sup Histoire des sciences]. 332 pp., ISBN 270113076X, €19,50.

It has been several years now since the highly regarded publisher Belin launched a collection devoted to the history of science. Belin is a leading publisher on the academic market, bringing around 200 new titles to the shelves every year. It prints mainly reference books, popular science volumes and university textbooks. When Belin created a special section for the history of science in 2002 it filled an empty niche in that market. The French higher education system always gave an important place to philosophy and history of science inside teaching across the humanities and the sciences even though the discipline itself is not represented everywhere as an autonomous academic curriculum. The creation of IUFM (*Institut Universitaire de formation des maîtres*) where teachers receive advanced education including pedagogy and epistemology, and IREM (*Instituts de recherché sur l'enseignement des mathématiques*) has generalized the teaching of history of science and prompted the need for syllabi and textbooks. To serve this purpose, the format chosen by the Belin collection seems appropriate: the founding texts and documents, commented and introduced by a leading historian of science specialized in the topic. The idea is to focus on concepts, their emergence and evolution in a historical perspective, and at the same time to give access to original material.

The present volume focuses on two basic chapters of physics: kinematics and dynamics. Almost everyone has learned about speed, acceleration, force and momentum. These concepts are fundamental to advanced physics. Yet the emergence of these concepts is the result of two centuries of struggling to translate movement into mathematical language, the mathematical language which we now use. The topic thus also witnesses to the birth of mathematical physics, a powerful method to further investigate the secrets of Dame Nature.

Nicolas Copernicus with his hypothesis of heliocentrism against Aristotle and Ptolemaeus, set forth in 1543, can be seen as the prime mover of this accomplishment of the human mind. Earth becoming a simple planet, a rotating object around the Sun, in

a most probably infinite world, the Aristotelian dichotomy of infra- and supra-lunar world collapses leaving the way to a new science of movement. The first famous milestone is of course Galileo's *Discorsi* (1638) to which the author Michel Blay adds Descartes' *Le monde ou traité de la lumière* (1629-1633, published 1664). But the birth date of rational mechanics remains the publication of Newton's *Principia* (1687) setting the ground for rational mechanics unified through the concept of force. Better known for the enunciation of the law of universal gravitation, the *Principia* also establishes the mathematical language and style that was already at stake in Huygens' *Horologium Oscillatorium* in 1673. The final transformation to reach analytical mechanics, with the introduction of the powerful tool of calculus, is achieved during the eighteenth century and culminates in the *Mécanique Analytique* of Lagrange published in 1788. By then 'classical' mechanics is all set up, and will only be challenged more than a century later by Einstein and many others.

To present this vast fresco, M. Blay has organized the matter in four chapters. Chapter one focuses on the first tool used to describe the mathematics of motion: geometry. Translated extracts from Galileo and Descartes are given, after some useful explanations, and followed by a thorough analysis of Huygens' reading and merging of both Galileo and Descartes into a deductive organization for studying the specific cases of free fall and circular movement. The second chapter is entirely devoted to Newton, beginning with two essential preliminaries to define basic concepts such as mass, momentum and force. The two following extracts are devoted to central forces and ballistics, or the movement of projectiles. All extracts are directly taken from the well-known French translation of Mme Du Chatelet in its original typography. The matter of the third chapter is the establishment of the 'algorithmisation' of mechanics, as M. Blay calls the reduction of mechanics to a set of axioms – rules and definitions that can be manipulated through the use of a new remarkable and powerful mathematical tool: calculus. Contrary to the previous chapters, the actors who play an important role are numerous at every step of this process: Leibniz of course, but also Pierre Varignon, Jacques, Jean and Daniel Bernouilli, Leonhard Euler, Jean d'Alembert. The same applies to the fourth chapter which makes clear that these achievements do not only render the basic concepts but reorganize them thoroughly, allowing for a definition of instantaneous speed and accelerating force, or the development of such more abstract concepts like the

Boekbesprekingen / Comptes rendus

least action principle and the laws of conservation. Lagrange's *Mécanique analytique* comes as the culmination of these efforts, which model the whole science of movement into a self-contained textbook. Of course, later in the nineteenth century yet another reorganization of mechanics would occur, implying among other things, the birth of yet another central concept, that of energy.

The organization of the book and the lengthy documents, some of them left in their original typography, make this a reference book as well as a readable textbook. The French is tasteful, the analysis and introduction to context and to scientific content precise and concise. The bios at the end of the book as well as the bibliography do not pretend to be comprehensive (the topic might be one of the most studied in the history of science!) but they provide a short abstract of which the content is faithful to the book itself. One may have one regret though: the absence of a thematic index. This would have made the book even more useful to teachers eager to use some documents in the classroom without having to browse or read the whole opus, and provided the book with yet another practical use.

Brigitte Van Tiggelen (Mémosciences absl / Université catholique de Louvain, Louvain-la-neuve)

Ruud Filarski en Gijs Mom, *Van transport naar mobiliteit* (Zutphen: Walburg Pers, 2008) [2 delen: 1. De transportrevolutie (1800-1900); 2. De mobiliteitsexplosie (1895-2005)]. 494 + 477 pp., ISBN 9789057304507; 9789057304514. €9,00.

Eigenlijk mag je het een auteur niet aandoen: een integrale geschiedenis laten schrijven over een zo breed onderwerp als verkeer en vervoer in Nederland over een periode van meer dan 200 jaar. Rijkswaterstaat heeft er (gelukkig) een handje van om het toch steeds te proberen. Rond het 200-jarig jubileum van de Dienst in 1998 verschenen gedenkboeken over de Rijksdienst en de waterstaatsgeschiedenis van Nederland. Bovendien werd toen de kiem gelegd voor de eind 2008 verschenen kloeke delen over het gehele systeem van verkeer en vervoer. De toenmalige bedrijfshistoricus van Rijkswaterstaat, Pieter de Wilde benaderde in 1995 Ruud Filarski, die een carrière als ingenieur bij de Dienst was gaan combineren met wetenschappelijk onderzoek. Filarski was toen net gepromoveerd op een prachtig proefschrift over de kanalenbouw onder Koning Willem I. De Wilde zag ruimte voor een vervolgstudie daarop. Maar Filarski

wilde meer: een studie over alle transportmodaliteiten, in hun onderlinge samenhang en geplaatst in de integrale economische, technologische, politieke en geografische context van heden en verleden. Dat is op zijn minst ambitieus te noemen. Al snel werd gelukkig besloten dat het boek uit twee aparte delen zou moeten bestaan en dat een medeauteur moest worden gezocht. Dat was een goede zet. Nog beter was om daarvoor Gijs Mom te vragen. Mom was toen net gepromoveerd op een proefschrift naar de elektrische auto in Nederland. Dat was een onderdeel van het grote project over de geschiedenis van de techniek in Nederland, dat vanuit de Technische Universiteit Eindhoven gecoördineerd werd.

Het wonderbaarlijke van het nu voltooide onderzoek is dat het volledig geslaagd genoemd kan worden. Dat heeft voor alles te maken met de keus voor Mom en Filarski. Beiden zijn uitermate deskundig en betrokken bij hun onderwerp, maar tegelijk ook ervaren in het presenteren van ingewikkelde materie voor een breed publiek.

Het verschil in achtergrond tussen beide auteurs komt duidelijk tot uiting in het karakter van beide delen. Filarski is verantwoordelijk voor deel 1, dat de periode 1800-1900 behandelt. Het is een ware integrale geschiedenis van het transport. Alle transportmodaliteiten, scheepvaart, wegverkeer, spoor en gelukkig ook de tramwegen komen aan bod, vaak in hun onderlinge concurrentie. In de meeste hoofdstukken wordt eerst de aanleg van infrastructuur behandeld, met de politieke en economische discussies die daarmee gepaard gingen. Vervolgens het beheer van die infrastructuur en dan het gebruik ervan. Meestal staat een bepaalde transportmodaliteit centraal, maar steeds met dwarsverbanden naar andere modaliteiten. De hoofdstukken volgen elkaar in een min of meer chronologische volgorde. Alle hoofdstukken zijn goed zelfstandig leesbaar. Dat betekent wel dat wie het hele boek van pagina 1 tot en met 494 (!) leest, een aantal malen dezelfde feiten en discussies tegenkomt, maar dat stoort niet echt.

Als economisch historicus ben ik blij met hoofdstuk 14 waarin de effectiviteit van de investeringen geanalyseerd wordt. Omdat ik ook sociaal-geograaf ben, maakt Filarski me nog gelukkiger door ook een apart hoofdstuk te wijden aan de ruimtelijke effecten van de nieuwe infrastructuur. Daar heeft hij helaas een aantal recente studies niet meer in kunnen verwerken waarin een geografische informatiesysteem (GIS) ingezet wordt voor de historische analyse van de effecten van transportverbeteringen. De enige andere omissie in het gebruikte bronnenmateriaal lijkt Auke van der Wouds *Een nieuwe wereld* (2006). Dat

Boekbesprekingen / Comptes rendus

vervolg op *Het lege land* (1987) gaat over de tweede helft van de negentiende eeuw en had een prachtige brug kunnen slaan tussen deel 1 en deel 2. Mom heeft voor deel 2, dat de periode 1895-2005 behandelt, voor een andere ingang gekozen. Dat moest ook wel. Anders zou nog jaren onderzoek nodig geweest zijn en uiteindelijk een nog veel dikker boek dan deel 1 ontstaan zijn. Nu houdt Mom het ook netjes binnen de 500 pagina's.

Vanuit het heden drong zich duidelijk een dominant perspectief op dat gebruikt kon worden om het boek te structureren: de positie van de auto. Vooral het gebruik van de auto, en dus de automobilist als cultureel fenomeen, wordt in het boek in chronologische volgorde geanalyseerd. Vanzelfsprekend is daarvoor ook een gedegen beschrijving nodig van het 'systeem' dat het gebruik mogelijk moest maken (bijvoorbeeld de planning en aanleg van infrastructuur), voor de overheid als steeds centralere actor daarin, en aan de consequenties van dat alles voor de traditionele transportmodaliteiten (spoor, tram, scheepvaart). Waar deel 1 sterk is in zijn geschiedschrijving, is deel 2 dat vooral in de discussie en problematisering van het fenomeen vervoer. De opnieuw uitermate interessante en gedegen beschrijving van wat er gebeurde, staat steeds in het licht van wat dat betekende voor de samenleving.

Mom slaagt er prima in om boven het niveau van de historische beschrijving uit te komen. Hij heeft verrassende hoofdstukken opgenomen over bijvoorbeeld de veranderende cultuur van de auto-techniek en het onderhoud. Daarin is te lezen hoe de auto als 'avonturenmachine' plaats maakte voor een functioneel transportmiddel. Daaruit volgde ook een andere waardering van het fenomeen autopech, met consequenties voor de eisen waar de auto, de producent, de dealer en een organisatie als de ANWB op in moesten spelen.

Ook de hoofdstukken 13 en 14 zijn juweeltjes die kunnen dienen als eye-openers voor huidige beleidsmakers. Zaken kunnen anders geregeld worden dan nu als normaal gezien wordt, en vroeger was dat ook vaak zo. 'De poldervariant van de Amerikanisering in de wegenbouw' (hoofdstuk 13) leidt naar het hoofdstuk over de geleidelijke machts- en cultuurverschuiving in het verkeersbeleid. De titel, 'Van vervoerseconomie naar verkeersplanologie', verhaalt hoe de Nederlandse samenleving en de rol van de overheid daarin veranderd is in de twintigste eeuw (tot ongeveer 1980). Dat gaat veel verder dan alleen een transportgeschiedenis!

De vergelijking dringt zich op met *Een geruisloze doorbraak* (1994) van Koos Bosma en Cor Wagenaar.

Zij komen vanuit de stedenbouwgeschiedenis tot de conclusie dat de periode van de bezetting door de nazi's het mogelijk maakte om op geruisloze wijze de overheid de doorbraak te laten maken tot algemeen aanvaarde centrale actor in de ruimtelijke en economische opbouw van Nederland. Mom besteedt helaas geen expliciete aandacht aan de jaren 1940-45. Impliciet wel: '... een ingenieur van de provinciale Waterstaat van Utrecht, A.A. Mussert, gooide de knuppel in het hoenderhok. Hij was een voorstander van een radicale breuk met het historische gegroeide verleden, ... voorstander van 'centralisatie' en 'orde' in de wegenbouwplanning ...'. Voor de goede orde, het gaat inderdaad om de leider van de Nationaal-Socialistische Beweging.

Andere transportmodaliteiten dan de auto komen in deel 2 vooral aan de orde in twee door Filarski verzorgde hoofdstukken, over de tramwegen in het begin van de twintigste eeuw en over het probleem van de coördinatie tussen de verschillende modaliteiten. Dat laatste werd vooral door de overheid gezien als een probleem of zelfs een crisis: waar in de loop der tijd de rijksoverheid een steeds centralere rol was gaan spelen in de aanleg en de exploitatie van transportinfrastructuur, met name de spoorwegen, verschoof met de opkomst van auto, vrachtauto en bus het primaat in het vervoer weer naar individuele, private partijen. Bij de verschaffing van de weginfrastructuur bleef de overheid de centrale actor.

Dat tekent de enige kritiek die ik heb op Filarski's visie, zowel in deel 1 als in het hoofdstuk over de 'coördinatie-crisis' in deel 2. Filarski komt misschien te moeilijk los van zijn Rijkswaterstaatverleden. Een centrale aansturing van zowel de aanleg, als het beheer en liefst ook het gebruik van infrastructuur lijkt voor hem vanzelfsprekend. Het duidelijkst is dat in zijn behandeling van de rol van Koning Willem I. Hoewel Filarski laat zien dat de door Willem I gedane investeringen voor een groot deel weggegooid geld waren, blijft hij een 'man van visie' die helaas niet steeds de ruimte kreeg om zijn plannen door te zetten. Filarski lijkt de 'opportunity costs' van dergelijke projecten, dus de niet gerealiseerde baten van een alternatieve aanwending van geld en mankracht, niet te willen zien. En dat is weer heel relevant voor het heden: kostbare infrastructurele projecten die mislukken zijn niet alleen weggegooid geld, maar hebben ook verhinderd om geld op een betere manier in te zetten.

Maar al met al zijn dit twee fantastisch geschreven historische boeken met een enorme relevantie voor het heden. Alle hulde aan beide auteurs, aan Rijks-

Boekbesprekingen / Comptes rendus

waterstaat als initiatiefnemer en aan de begeleidingscommissie vanuit de Stichting Historie der Techniek.

Peter Grooten (Rijksuniversiteit Groningen)

Ruben Mantels, *Geleerd in de tropen. Leuven, Congo & de wetenschap, 1885-1960* (Leuven: Universitaire Pers Leuven 2007). 351 pp., ISBN 9789058676283. € 34,50.

De jongste jaren stelt men in toenemende mate vast dat historici belangstelling tonen voor het wetenschapsbedrijf in of met betrekking tot de Belgische koloniale gebieden in Afrika. Maarten Couttenier schreef een geschiedenis van de Belgische antropologie en het museum van Tervuren (2005), Patricia Van Schuylenbergh onderzocht het natuurbeheer en de nationale parken in Belgisch-Congo (2006) en heel recent schonk Marc Poncelet met zijn boek *L'invention des sciences coloniales belges* (2008) ons een verdienstelijke nieuwe synthese. Het werk van deze auteurs onderscheidt zich door een kritische, objectiverende benadering van de complexe politieke, economische, sociale en culturele context waarin we de wetenschappelijke activiteiten zowel in Congo als in België moeten begrijpen. Ze nemen gekende archieven opnieuw onder de loep. Tegelijk geven ze via recent toegankelijk geworden bronnen een scherper beeld van een omstrede periode waarover tot voor kort vooral in apologetische termen werd geschreven door onderzoekers die vaak zelf hun wetenschappelijke carrière overzee zijn begonnen en moeilijk afstand kunnen nemen van de frustraties en trauma's uit de postkoloniale tijd. Ook de verscherpte toon en het gebrek aan nuance in het maatschappelijk debat onder invloed van het gecontesteerde werk van de Amerikaan Adam Hochschild over de Leopoldiaanse excessen maken dat Belgische historici zich opnieuw zijn gaan focussen op de koloniale tijd.

Ruben Mantels' werk *Geleerd in de tropen. Leuven, Congo & de wetenschap, 1885-1960* getuigt van deze vernieuwde aandacht. Zijn aanpak sluit aan bij die van de bovenvermelde auteurs. Zoals hij het zelf omschrijft, wil hij met dit boek 'het koloniale verleden van België niet verheerlijken noch veroordelen, maar wel terugbrengen binnen de grenzen waar het in eerste instantie thuishoort: die van het historisch onderzoek'. (p. 19) En hij is daar op voortreffelijke wijze in geslaagd.

Aan de hand van archieven en interviews schrijft Mantels een boeiende geschiedenis over de band tus-

sen de universiteit van Leuven, Congo en de wetenschap. In een chronologisch opgebouwd verhaal dat aanvangt bij de eerste Belgische exploratierizen in het derde kwart van de negentiende eeuw en afsluit na de onafhankelijkheid van Congo en de omvorming van Lovanium tot Université de Kinshasa, wordt een beeld geschetst van de complexe relatie tussen de Leuvense geleerde wereld en de voormalige kolonie. Komen aan bod: de deelname van Leuvense studenten aan expedities, de creatie van onderzoekscentra en koloniale studentenclubs, de ontwikkeling van vooral medische en agronomische stichtingen vanaf de jaren 1920, de culminatie van de koloniale actie in de stichting van een volwaardige universiteit: Lovanium.

De klemtoon in dit boek ligt veel meer op institutionele aspecten dan op de zogenaamde 'tropengeleerdheid' zelf. We krijgen een verhelderend beeld van de interne werking en de machtsverhoudingen binnen de Leuvense universiteit, de visies van de verschillende rectoren met betrekking tot Afrika, met uiterst gedetailleerde schetsen over sleutelfiguren zoals Paulin Ladeuze en Honoré Van Waeyenbergh. De complexe interacties tussen de universiteit en missiecongregaties vóór de Tweede Wereldoorlog alsook de spanningen tussen de verschillende academische actoren, de jezuïeten en het Vaticaan in aanloop naar de stichting van Lovanium, worden op een precieze en begrijpelijke wijze beschreven en geëvalueerd. Tegelijk zien we hoe zowel in Leuven als in Congo een koloniale beweging werd uitgebouwd en maken we kennis met de organisatorische talenten en gebreken van mensen die een stempel hebben gedrukt op het Belgisch kolonisatiemodel in zijn geheel: Edouard de Jonghe, Edmond Leplae, Guy Malengreau en M. S. Gillon. Het boek overstijgt het niveau van de persoonlijke geschiedenissen. De werking van de stichtingen FOMULAC en CADULAC, de materiële opbouw van Lovanium, de samenstellingen van studieprogramma's, het dagelijkse leven op de campus, de raciale kwestie, de roep om sociale rechtvaardigheid maar ook het nationalisme van de Congolese studenten in aanloop naar de onafhankelijkheid van Congo, het zijn slechts enkele van de vele thema's die in dit boek worden behandeld.

Als kritische noot kan men misschien opwerpen dat de rest van het wetenschappelijke landschap in België wel heel perifeer wordt gehouden door de sterke focus op de bipolaire relatie Leuven – Congo/Lovanium. De wisselwerkingen tussen bijvoorbeeld de Leuvense academische wereld en de andere universiteiten en koloniale instellingen – het Ministerie van Koloniën, het Koninkrijk Belgisch

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Koloniaal Instituut, het NILCO, het IWOCA of het museum van Tervuren – hadden wat meer uitwerking verdiend. Wel dient gezegd dat de auteur vooral in het tweede deel van zijn boek steeds meer uit het strakke kader treedt, bijvoorbeeld met een boeiende schets over de levensbeschouwelijke spanningen in de jaren 1950 en de houding van de vrijzinnige minister van Koloniën Auguste Buisseret ten aanzien van Lovanium.

Geleerd in de tropen is een vlotgeschreven en verzorgd uitgegeven boek met tal van originele foto's die de tekst ondersteunen.

Jan Vandersmissen (FRFC – Université de Liège)

Rogier Overman, *Een welkom academisch gezelschap. Geschiedenis van de Amsterdamse Universiteits-Vereniging 1889-2007* (Amsterdam: Aksant 2008). 407 pp., ISBN 9789052602752. €19,90.

De ambities bij de oprichting van de Amsterdamse Universiteits-Vereniging (AUV) waren hooggespannen. Het was allemaal begonnen met de zoektocht naar fondsen voor de bouw van een eigen aula. Tot in 1961 kon de gemeentelijke Universiteit van Amsterdam immers niet rekenen op steun van het rijk en de middelen van de gemeente waren beperkt, zodat de universiteit op zoek moest naar andere financieringsbronnen om deze 'lang gekoesterde wens' in vervulling te laten gaan, en met resultaat. De schenking van de broer van een oud-hoogleraar was van die aard dat er na de bouw van de aula zelfs nog geld overbleef. Naar het voorbeeld van de *Association for the better endowment of the University of Edinburgh* werd hiermee een vereniging opgericht ter ondersteuning van de universiteit. Zo succesvol als haar Schotse tegenhanger is de AUV nooit geworden, maar toch is haar belang voor de Amsterdamse universiteit onmiskenbaar.

Helaas blijft het ook na het lezen van dit boek moeilijk om het belang van de AUV juist in te schatten. De vereniging concentreerde zich op drie onderdelen, die in bijna alle hoofdstukken terugkeren en zo het boek mee structuur geven: het vergroten van haar ledenaantal, het vergaren van kapitaal en het verlenen van subsidies en beurzen. Wat betreft de eerste en in mindere mate de tweede component vergelijkt de auteur regelmatig met de situatie aan andere Nederlandse universiteitsfondsen en vooral dat van Leiden. Wat opvalt, is de andere houding tegenover studenten. Terwijl in Leiden de studenten nauw bij het fonds werden betrokken, koos men in

Amsterdam ervoor om zich te concentreren op alumni, hoogleraren en de burgerij, met een significant lager ledenaantal als gevolg. Eenzelfde vergelijkende aanpak ontbreekt voor de derde component, wat het onmogelijk maakt om te beoordelen in hoeverre de ontwikkeling van de universiteit afhankelijk was van de steun van de AUV.

De paragrafen over de realisaties van de AUV zijn vaak niet meer dan een opsomming van gerenommeerde beursstudenten, van aangekochte apparaten en wetenschappelijke verzamelingen, van subsidies voor onderzoeksprojecten, studentencongressen en cultuur- en sportverenigingen, van bijzondere leerstoelen die werden opgericht met steun van de vereniging en zo meer. De zeer talrijke tussentitels, zoals 'Over gorillaschedels en gebitspreparaten' of 'Over Apple en pc's', helpen niet echt om het opsommende karakter te verminderen, integendeel. Toch komen gelukkig wel een aantal grote lijnen naar boven. Zo beperkte de AUV zich in de beginjaren noodgedwongen tot het ondersteunen van relatief kleine projecten, terwijl de toenemende steun van het bedrijfsleven vanaf de jaren 1960 (de zogenaamde Shell-subsidies) het toeliet om steeds grotere projecten te financieren en om zich te richten op andere, bijvoorbeeld studentikoze, activiteiten. Alles bij elkaar genomen is de verzameling fondsen, giften en legaten die de AUV in de loop der jaren heeft weten aan te trekken behoorlijk indrukwekkend. In 1999 werden deze gezamenlijk overgedragen aan de Stichting AUV-Fonds, zodat de AUV zelf zich kon ontwikkelen tot een volwaardige alumnivereniging.

Een lijst van al deze schenkingen vormt één van de bijlagen die samen met het vlot geschreven corpus, de indices en de talrijke illustraties resulteren in een mooi uitgegeven totaalbeeld van de AUV, al mocht het wat ons betreft soms een beetje minder gedetailleerd (zoals over de bouw van een nieuwe mensa in de jaren 1950). De chronologisch/thematische opbouw wordt op een boeiende wijze afgewisseld met biografieën van een aantal hoofdpersonages en ook het hoofdstuk over de AUV in oorlogstijd doorbreekt het vaste stramien. Nog meer dan in de andere hoofdstukken wordt hierin aandacht besteed aan algemene universitaire en maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de toenemende nazificering. Met spanning wordt geschetst hoe het AUV-bestuur zich inzette om het joods kapitaal van de vereniging te behoeden voor inbeslagname.

Aan de basis van dit historisch overzicht van de AUV ligt het uitgebreide archief van de vereniging, maar de vraag rijst of met het beschikbare materiaal een aantal onderzoeksvragen niet beter hadden kun-

Boekbesprekingen / Comptes rendus

nen worden uitgediept. Was er dan zo weinig discussie over het uitgangspunt dat overheidsgeld niet (meer) volstond voor de financiering van de universiteiten? Wat was de impact van de AUV op de richting die het onderzoek uitging? En wat met de niet-toegekende aanvragen, die nauwelijks ter sprake komen? De contradictie tussen enerzijds het progressieve subsidiebeleid in de 'linkse' jaren 1970 (bijvoorbeeld de steun aan emancipatie en democratisering), maar anderzijds het nog steeds afhouden van de studenten, wordt wel aangegeven, maar onvoldoende uitgewerkt. Dergelijke vragen zouden de soms ophemelend overkomende opsomming van verwezenlijkingen in een ruimer perspectief hebben kunnen plaatsen.

Pieter Dhondt (FNRS – Université libre de Bruxelles)

Patricia E. Faasse, *In splendid isolation: A history of the Willie Commelin Scholten Phytopathology Laboratory 1894-1992* (Amsterdam: KNAW Press 2008). Vi + 296 pp., ISBN 978-90-6984-541-8. €40,00.

The mysterious death of a well connected young man on the brink of adult life, a series of women scientists pioneering research in plant pathology, and a deadly tree disease that decimated elms and destroyed landscapes centuries old. Not a novel but parts of the history of the Willie Commelin Scholten (WCS) Phytopathology Laboratory in the Netherlands, recorded here in minute detail.

The young man was Willie, the only child of a nineteenth century magnate who made his fortune as director of the first Dutch steamship navigation company. Whilst a botany student at the University of Amsterdam Willie associated widely with those interested in the cultivation of flowers, not difficult in a country where bulbs and blooms had been a major trade for centuries. It was two such friends, an academic botanist Hugo de Vries and a bulb grower Ernest Krelage, who influenced Willie's parents' decision to establish a permanent memorial to their son in the form of a phytopathological institute which was inaugurated in Amsterdam in February 1895. During the early years internal differences between individuals and external issues such as providing a national plant protection service arose and continued to recur throughout the WCS's history.

Ten years later came a new challenge: a woman applied to be the new director. Dr Johanna Westerdijk (intriguingly known as 'Hans') had been educated at the Universities of Amsterdam, Munich and Zurich,

and when the first and second choice candidates refused the position, was appointed. She immediately promoted scientific research on a wide variety of plant diseases, including bulb rot, blackleg, and tomato mosaic disease and launched a foreign language publication of scientific papers, although regular bulletins for growers were still issued in Dutch.

In the early 1920s, the WCS moved to a rural villa in Baarn (the 'splendid isolation' of the title), and another woman scientist, Dina Spierenburg, first raised the alarm about a mystery disease attacking elm trees. The work of Bea Schwarz, Maria Löhnis and Christine Buisman pointed to a fungal causation, and a Dutch entomologist J. G. Betrem from the Wageningen College identified the elm bark beetle as the agent of transmission. During the 1930s research at the WCS diversified into taxonomic and susceptibility studies of elms, laboratory work on the anatomy and physiology of the elm, mycological research on the pathogenic fungus, and Johanna Went started a programme of genetic research on elm strains.

The second world war disrupted much of the work of the WCS, and little is mentioned of the period here. In 1945 Westerdijk was questioned by the Committee for the Restoration and Purification of Utrecht University, as were all staff, to account for her actions during this time. It was alleged that as the custodian of over 8000 strains of *Penicillium* she had supplied the German military with anti-bacterial strains in 1944, and that she had not protested about the dismissal of Jewish colleagues or protected friends and students. Her explanation that she acted throughout to preserve the laboratory's collections and expertise was only partially accepted, but she and the WCS were allowed to resume their work.

Gradually the Laboratory regained its pre-war strength, and in 1952 Westerdijk resigned after more than 45 years as director. She was succeeded by her former PhD student Louise Kerling, who re-iterated the focus of the laboratory: understanding the disease process as a dynamic interaction between plant and pathogen. But times were changing: 'There used to be garden outside the laboratory' grumbled the gardener, Van Veenendall. 'Now it looks like a factory. The garden is full of greenhouses'. (p. 173) Changes in concepts, methods, equipment, and funding all brought their own problems to what remained a small, highly specialised institute. Elm disease research now focussed on the laborious, lengthy work of finding resistant strains, which could take up to 22 years per experiment. By 1970 when Kerling retired, the role, status and future of the laboratory were much dis-

Boekbesprekingen / Comptes rendus

cussed. Funding had become a major problem, Dutch universities paying an increasing proportion of the costs. Internal re-organisation at administrative level, re-grouping at scientific level, and re-evaluation of objectives at managerial level failed to address the problems. Although a new Director was appointed in January 1987 both the Free University and the University of Amsterdam withdrew their funding for staff and facilities in June, and the end was inevitable. In June 1991 the laboratory finally closed and remaining staff were transferred to Universities.

The original family endowment continues to support research and training in phytopathology, and was responsible for commissioning this history. Such a close association between author and subject brings both advantages and problems. The price of unrestricted access to documents may range from a blunting of critical analysis to an overzealous use of extraneous material. Unfortunately there are signs of both problems with this volume – some sections, like the WCS during the second world war and the debates about its closure, would have benefitted enormously from the use of a broader range of archives. Conversely, sections such as those on the later work of the WCS, would have gained from a ruthless pruning of the fine detail which sometimes obscures the general themes and trends from a non-specialist reader.

The history of this laboratory certainly deserves to be better known – much here reflects important themes that run through scientific work from the late nineteenth to the late twentieth century including the rise and fall of personal philanthropy and the concomitant rise of institutional and governmental funding; the tensions between pure and applied scientific research; the role and impact of women in professional science; shifts from holistic to reductionist concepts in research; and the importance of small dedicated institutes in developing specialist fields.

Tilli Tansey (Wellcome Trust Centre for the History of Medicine, University College London)

David Baneke, *Synthetisch denken. Natuurwetenschappers over hun rol in een moderne maatschappij, 1900-1940* (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2008). 240 pp., ISBN 9789087040345. €19,00.

David Baneke is in juni 2008 gepromoveerd op de studie Synthetisch denken aan de Utrechtse universiteit. Hij bespreekt in zijn proefschrift het fenomeen dat vele natuurwetenschappers zich tussen 1900 en 1940 afzetten tegen een vooruitgangsgeloof dat in de negentiende eeuw gemeengoed was geworden; dat ze zich bekommerden om wat de plaats van de wetenschap in de nieuwe moderne samenleving moest zijn en dat ze hun bezorgdheid in de loop van de tijd steeds meer probeerden om te zetten in voorstellen die daadwerkelijk aan verbetering zouden kunnen bijdragen. 'Synthese' was daarbij de slogan, 'de heilige graal', zoals de auteur het uitdrukt (p. 121). De wetenschap als zodanig werd daarbij bekritiseerd; wel de richting die ze was ingeslagen. Op deze wijze kon de eigen positie van de natuurwetenschappers buiten schot blijven.

De auteur stelt in een inleidend hoofdstuk, waarin het paraplubegrip 'moderniteit' vanuit historisch en internationaal perspectief wordt behandeld, dat hij geen pogingen zal aanwenden om begrippen die een centrale rol in zijn betoog spelen, precies te definiëren. Voorbeelden van dergelijke begrippen zijn behalve 'moderniteit': 'toegepaste wetenschap', 'synthese' of 'determinisme'. 'Scherpe grenzen bestaan in het historische ambacht niet' (p. 16). Hierbij doet hij recht aan de complexe – en niet altijd consistente – historische werkelijkheid. De auteur maakt bovendien duidelijk, en dat is niet onafhankelijk van het voorgaande, dat de visies van de behandelde wetenschappers meestal niet in duidelijke vakjes te stoppen zijn en ook niet altijd consistent waren. Dit alles gaat echter ten koste van de behoefte van de lezer aan consistentie en aan een rechtlijnige verhaaltrant.

David Baneke benadert zijn thematiek op twee manieren. In de hoofdstukken 2, 3 en 4 bespreekt hij de 'maatschappelijke route' en in de hoofdstukken 5, 6 en 7 staan abstractere discussies centraal. In het eerste drietal hoofdstukken gaat het over opvattingen over de taak van universiteiten en hogescholen. Moeten universiteiten hun studenten opleiden tot het doen van (zuiver-) wetenschappelijk onderzoek, of gaat het erom de studenten te kneden tot nuttige burgers die op een verscheidenheid van maatschappelijke posities kunnen worden ingezet? In hoeverre moet wetenschap toegepaste wetenschap zijn? En aan de hogescholen? In hoeverre moeten aanstaande ingenieurs worden opgeleid om concreet bij te kunnen dragen aan de modernisering van de samenleving, zoals onder meer tot uiting komend in de bouw van een infrastructuur – wegen, spoor- en waterwegen, telegrafie – waarbij het gaat om toegepaste, soms ambachtelijke, kennis? Of moeten ze in veel bredere zin aan de modernisering van de samenleving kunnen bijdragen?

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Het blijkt dat de visie van de natuurwetenschappers is dat de toepassingsgerichtheid van de universitaire opleiding belangrijk is, en dat dit goed met het aanleren van een wetenschappelijke attitude valt te combineren. Een hoogleraar als de Utrechtse natuurkundige L. S. Ornstein bracht dit in praktijk door samenwerkingsverbanden met het bedrijfsleven aan te gaan. Het resultaat was een natuurwetenschappelijke opleiding waarin meer aandacht bestond voor de toepassing van de wetenschap vergeleken met de situatie aan het eind van de negentiende eeuw.

De hogescholen maakten een proces door in omgekeerde richting. Aan het begin van de twintigste eeuw kregen de opleidingen in Delft, Wageningen en Rotterdam een academische status en werd het recht van promotie toegekend. Bezinning op een nieuwe positionering van de hogescholen in het academische veld bleef niet uit. Er ontstond een discussie over de verhouding tussen brede academische vorming versus specifiek technisch en agrarisch onderwijs.

Het resultaat van de discussies over de rol van universiteiten en hogescholen was, dat ze steeds meer op elkaar gingen lijken. Ze vonden elkaar in wat ze als gewenst resultaat van hun opleiding zagen: de wetenschappelijk gevormde maatschappelijke leider.

David Baneke wijst op het dilemma van de natuurwetenschappers en ingenieurs die aan de discussie deelnamen. Ze bepleitten vaak een technocratische samenleving. Een dergelijke samenleving wordt erdoor gekenmerkt dat de verschillende aspecten ervan alleen worden toevertrouwd aan degenen die daarvoor de specifieke deskundigheid bezitten. De betrokken academici ventileerden allerlei ideeën over de sociale, politieke en economische toekomst van de samenleving, en de rol van de wetenschap daarin. Ze konden echter moeilijk als deskundigen op deze gebieden worden beschouwd. De auteur onderscheidt in dit verband de begrippen 'intellectueel' en 'dilettant'. Hoewel een intellectueel ervan werd verdacht zich te zeer in zijn ivoren toren op te sluiten en geen daadwerkelijk aandeel aan de vooruitgang in de samenleving te leveren, was de dilettant iemand die meende zich allerlei opinies te kunnen aanmeten, ook buiten zijn officiële expertisegebied.

Tot nu toe was de bezorgdheid van de wetenschappers over hun eigen rol in de samenleving nauwelijks geïdentificeerd. Door dat voor de periode 1900-1940 wel te doen heeft de auteur een originele verdieping gegeven aan het grotere debat over rationalisering, objectivering en professionalisering van kennis in de moderne maatschappij.

Ida H. Stamhuis (Vrije Universiteit Amsterdam)

Edward Grasman, *Gerson in Groningen. Een portret van Horst Gerson, kunstkenner en hoogleraar kunstgeschiedenis (1907-1978)* (Hilversum: Verloren 2007) [Studies over de Geschiedenis van de Groningse Universiteit 2]. 136 pp., ISBN 9789065509987. €16,00.

Ondanks het Amsterdamse congres, gewijd aan *The Making of the Humanities* (2008), vormen de humaniora nog steeds de blinde vlek van de wetenschapsgeschiedenis. De enige vakgebieden die een uitzondering vormen zijn geschiedenis en kunstgeschiedenis: historiografie is hier een standaardonderdeel van de opleiding. Met name kunsthistorici leggen onafnemende interesse aan de dag in hun voorgangers aan musea of universiteiten. Doorgaans gaat het hierbij om sappige persoonlijke details. Een vorm van postuum roddelen, onschuldiger dan het gekonkel dat de kunsthistorische wereld kenmerkt gedurende de ontwikkeling van de discipline in de loop van de vorige eeuw. Zeker in Nederland is de strijd tussen reputaties en de listige aanleg van netwerken, op basis van de juiste aanbevelingen, bepalend geweest voor het succes van een wetenschapper en zijn benadering.

Edward Grasman portretteert Horst Gerson, hoogleraar te Groningen, als een spin in een web dat verschillende continenten verbond. Hij wist de groten van zijn tijd, dat wil zeggen vlak voor de Tweede Wereldoorlog tot enige decennia daarna, naar Groningen te halen – van befaamde Angelsaksische auteurs als Ernst Gombrich en John Shearman tot de minder bekende, maar misschien genialere Pool Jan Białostocki. Gerson had bovendien karakter: zijn hoofdwerk verscheen tijdens de bezetting en behandelde toch het door de Duitsers ingelijfde Danzig als behorend tot het Poolse cultuurgebied.

Gersons levensloop is een illustratie bij in het bijzonder één historiografische ontwikkeling: die in het kennerschap. De elusieve wetenschappelijke opgave, uniek voor de kunstgeschiedenis, om de eigenhandigheid van schilderijen te 'herkennen' is ook tegenwoordig nog een heet hangijzer. Het verklaart de voortdurende zorg van kunsthistorici om hun reputatie te verdedigen. Al vóór de oorlog keerde Gerson zich tegen de mystificerende opvatting van Max Friedländer dat het echte kennerschap zodanig visueel en intuïtief van karakter zou zijn dat het wezenlijk niet in woorden is uit te drukken. Volgens Friedländer was elke 'kunsthistorische methode' een paradox.

Toch viel Gerson ook in de jaren zestig en zeventig, ten tijde van de 'kritiese' houding ten opzichte van autoriteitsargumenten, het kennerschap als zodanig nooit af. Hij verdedigde het tegen aanvallen van het Rembrandt Research Project dat aanvanke-

Boekbesprekingen / Comptes rendus

lijk een consensusmodel voor toe-en afschrijvingen hanteerde. Ook had hij weinig waardering voor de interdisciplinaire cultuurgeschiedenis die het individuele kunstzinnig genie ondergeschikt stelde aan algemenere uitingen van lage cultuur. Zonder de juiste toeschrijvingen zou het bouwsel van de kunstgeschiedenis immers geen fundament hebben; Gerson schaamde zich niet voor gewaagde conclusies zoals de verwijdering van de Haagse *Saul en David* uit Rembrandts oeuvre. In deze context valt zijn bewondering op voor de cultuurhistoricus Huizinga, die zich niet in de luren liet leggen door het enthousiasme van de specialisten voor enkele nieuwe Vermeers. Die bleken uiteindelijk gemaakt door meestervervalser Han van Meegeren.

Het toeschrijven en dateren van oeuvres, ofwel 'onderscheiding, identificatie, classificatie en documentatie', vormde voor Gerson de kern van de kunstgeschiedenis. De iconologische benadering, die vanaf begin jaren zeventig de verborgen betekenissen in genrestukken zocht, kon daarom op zijn scepsis rekenen: hij zag deze als 'vlucht' voor het echte wetenschappelijke onderzoek. Uiteraard was de historiografie in zijn visie een vergelijkbare vorm van escapisme.

Deze recensent kwam, ondanks een gedegen wetenschapshistorisch onderdeel in de eigen opleiding, in Gersons netwerk interessante onbekenden tegen, zoals Georg Graf Vitzthum von Eckstädt, kenner van de Nederlandse primitieven; Henk Schulte Nordholt, die Harry Mulisch het idee voor *De Ontdekking van de Hemel* aan de hand deed en ook in de roman figureert; en Elizabeth Neurdenburg, de eerste vrouwelijke hoogleraar, aan wie de herinnering volledig vervaagt lijkt. Ook komt de intrigerende Aart Pit aan de orde, maar helaas niet hoe zijn kunstfilosofische ideeën waren geïnspireerd op lessen over Hegel bij Bolland. Ten slotte is het wonderlijk op te merken hoeveel kleiner de wereld in wetenschappelijk opzicht is geworden in de laatste decennia. Het zeer prestigieuze Institute of Fine Arts van New York University zocht in de jaren vijftig en zestig tevergeefs naar een Nederlander die het hoogleraarsambt wilde bekleden; ook Gerson bedankte echter.

De karakteristieke details in dit portret van de grote Groninger komen goed uit tegen de historische achtergrond die enkele kernmomenten in het vakgebied omvat. Hij overleefde de aanvallen op het kennerschap; de Nationaalsocialistische herschrijving van de geschiedenis; het ontstaan van de iconologie; de ontwikkeling van het Haagse Rijksinstituut voor Kunsthistorische Documentatie en van het technische Rembrandtonderzoek; en tenslotte de wissel-

werking met Huizinga's interdisciplinaire ideaal. Daarbij valt vooral op dat Gersons opvatting over kunstgeschiedenis, als in essentie gefocust op de objecten zelf, zeer weerbarstig is gebleken. De autonome positie van het vakgebied, als losstaand van de cultuurgeschiedenis, blijkt uit het feit dat Huizinga tegenwoordig ontbreekt in het reguliere curriculum. De kunstgeschiedenis is in Nederland zelfs onkwetsbaar voor de recente aantasting afkomstig uit de hoek van mediastudies en 'visuele cultuur'. Het kennerschap lijkt overigens, ook in de rest van de wereld, eenzelfde onuitroeibaar lot beschoren.

Thijs Weststeijn (Universiteit van Amsterdam)

Rienk Vermij, *David de Wied. Toponderzoeker in polderland* (Utrecht: Uitgeverij Matrijs 2008). 224 pp., ISBN 9789053453629. €19,95.

Met deze biografie over farmacoloog en wetenschapsbestuurder David de Wied (1925-2004) heeft Rienk Vermij een boek geschreven dat leest als een trein. De Wied werd opgeleid als farmacoloog aan de Rijksuniversiteit Groningen en kreeg gelegenheid een laboratorium uit te bouwen tot het gerenommeerde Rudolf Magnus Instituut (RMI) aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Vermij baseert zijn relaas op een scala aan bronnen. Ten eerste, drie autobiografische manuscripten van De Wied: over de eerste 21 levensjaren, over de periode 1947-1963, en over de tijd dat deze president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen was; daarnaast op talloze gesprekken met (ex-)medewerkers van het RMI, op gesprekken met verwanten van De Wied, en – uiteraard – primaire en secundaire literatuur. Deze rijkdom aan materiaal weet Vermij zeer goed te benutten om tot een meeslepend relaas te komen.

Aldus lezen we over de joodse achtergrond van De Wied, zijn late gang naar de universiteit omdat hij tijdens de oorlogsjaren ondergedoken had gezeten, en zijn kennismaking met het studentenleven. In het begin van de jaren vijftig was het niet ongewoon dat een goede student een assistentenplaats kreeg aangeboden om in het levensonderhoud te voorzien. Zo geschiedde bij David de Wied. In 1952 promoveerde hij binnen de faculteit Geneeskunde bij de Groningse farmacoloog Johan H. Gaarenstroom. In het laboratorium van laatstgenoemde leerde De Wied dat de chemisch-farmaceutische industrie (in casu Philips-Roxane en later Organon) geïnteresseerd was om samenwerking aan te gaan met de universiteit.

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Door zijn rijke bronnenmateriaal is Vermij in staat tot vrij groot detail de gang te volgen van David de Wied, diens gezin en hun vriendenkring. Na een verblijf als *post-doc* in Amerika, waar hij kennis maakte met vele nieuwe baanbrekende fysisch-chemische instrumenten, werd hij in Groningen tot lector en later tot hoogleraar benoemd. In 1962 werd hem de positie van hoogleraar Farmacologie binnen de medische faculteit van de RU Utrecht aangeboden. In Utrecht verbreedde hij zijn onderzoeksinteresse van hormonen naar fysiologisch-actieve polypeptiden (fragmenten van bioactieve eiwitten). Volgens Vermij werd De Wied toen een 'imperiumbouwer' en liet hij meer en meer het praktische werk over aan medewerkers. (p. 59) Het RMI zou in wetenschappelijke kring beroemd worden vanwege het onderzoek naar neuropeptiden, dat wil zeggen peptiden die in de centrale hersenen hun effect uitoefenen. Vermij vermeldt ook dat het RMI een zeer goede naam had vanwege het excellente experimentele werk, maar dat op De Wieds theoretische verklaringen meer dan eens iets was af te dingen.

In het hoofdstuk 'Besturen voor de wetenschap' wordt verhaald over de verkiezing van De Wied als lid van de KNAW, en vervolgens diens opmars tot president van de Akademie. In de tweede helft van de jaren tachtig kwam vanuit de Verenigde Staten de gedachte overwaaien dat in het wetenschappelijk onderwijs moest worden samengewerkt met het bedrijfsleven om zo het nuttig effect van de universiteiten te bevorderen. Het zal geen toeval zijn geweest dat onder een dergelijke wind juist De Wied tot president werd gekozen. Op het RMI ging De Wied over tot een intense samenwerking met Organon.

Vermij sluit het boek af met een schets van de teurstelling bij De Wied over het feit dat hij met 65 jaar verplicht met emeritaat werd gestuurd. Waar Vermij niet expliciet op in gaat is de reden waarom uit de privaat-publieke samenwerking tussen het RMI en Organon zo weinig tastbaars is voortgekomen. Dit is het enige mankement dat aan dit boek is te bespeuren, waarbij men zich de vraag kan stellen of de wetenschapshistoricus wel voldoende vrijheid heeft om het onderwerp van zijn biografie – zij het een persoon, instituut of bedrijf – fundamenteel te bekritisieren.

Vermij is zeker kritisch ten opzichte van de persoon David de Wied, maar dat ligt voor de hand omdat deze zich vaak in woord en geschrift van zijn onzekere kant liet zien. Maar slechts incidenteel vermeldt Vermij wetenschappelijk medewerkers die andere benaderingen voorstonden dan de laboratoriumdirecteur zelf. Bevreemdend is bijvoorbeeld dat

De Wied lang huiverig was om binnen het RMI lectoren en hoogleraren naast zich te dulden. Dat is in tegenspraak met zijn eigen ervaring in Groningen waar hij in zeer korte tijd van lector tot hoogleraar werd bevorderd. En het universitaire stelsel in Amerika had juist een platte structuur met *associate* en *full professors* die op hun prestaties werden beoordeeld in plaats van hun titel. Mogelijk was David de Wied toch meer gecharmeerd van het Duitse model van de *Herr Professor*. Misschien was een minder centralistische leiding van het RMI wel vruchtbaarder geweest. Helaas laat Rienk Vermij zich daarover niet uit.

Ton van Helvoort (Stichting Historie der Techniek, Eindhoven)

Timo Bolt en Leonie de Goei, *Kinderen van hun tijd. Zestig jaar kinder- en jeugdpsychiatrie in Nederland 1948-2008* (Assen: Van Gorcum 2008). 176 pp., ISBN 9789023244578. €27,50.

Naar aanleiding van het zestigjarig bestaan van de in 1948 opgerichte Sectie Kinder- en Jeugdpsychiatrie binnen de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie en Neurologie (sedert 2007: Afdeling Kinder- en Jeugdpsychiatrie) besloot het bestuur van de Afdeling de geschiedenis van dit vakgebied in Nederland te doen optekenen. Anders dan de in de ondertitel vermelde periode van zestig jaar – 1948-2008 – doet vermoeden, bestrijkt het boek een langere periode, met ook terugblikken op het interbellum.

Kernthema van het boek vormt de identiteit van de kinder- en jeugdpsychiatrie – een thema dat bestuur en leden van de Sectie door de jaren heen sterk heeft beziggehouden. Het ging daarbij onder andere om de verhouding tot de volwassenenpsychiatrie en de relatie met aanpalende, niet-medische beroepsgroepen, zoals ontwikkelingspsychologen, orthopedagogen en kinderpsychotherapeuten. Bolt en De Goei onderscheiden drie elkaar in de tijd opvolgende, maar elkaar geenszins uitsluitende 'identiteiten' of oriëntaties van de kinder- en jeugdpsychiater: die van psychohygiënist in de periode 1925-1965, die van psychoanalyticus in de periode 1965-1985 en die van medicus in de periode 1985-nu. Overeenkomstig deze drie periodes telt het boek drie delen met ieder twee hoofdstukken: een algemeen hoofdstuk over de ontwikkeling van de kinder- en jeugdpsychiatrie en een hoofdstuk dat is toegespitst op de de problematiek van hyperactiviteit en aandachtstekort bij kinderen zoals die achtereenvolgens bekend werd onder benamingen als 'kinderlijke nervositas', MBD (Minimal

Boekbesprekingen / Comptes rendus

Brain Damage of Dysfunction) en ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder). De auteurs beschouwen de wisselende terminologie en de veranderende opvattingen over ontstaan en behandeling van deze problematiek als een goede toegang tot de geschiedenis van de kinder- en jeugdpsychiatrie in Nederland.

De bronnen waarop Bolt en De Goei zich baseren bestaan uit het archief van de Sectie Kinder- en Jeugdpsychiatrie, interviews met vijf in de jaren tachtig benoemde hoogleraren kinder- en jeugdpsychiatrie en een voormalig secretaris van de Sectie Kinder- en Jeugdpsychiatrie, oraties van (voormalige) hoogleraren en lectoren, kinderpsychiatrische hand- en leerboeken, en aanvullende primaire en secundaire literatuur. Tevens hebben de auteurs, ter illustratie van de maatschappelijke rol van kinderpsychiaters en de publieke belangstelling voor MBD en ADHD, geput uit het radio- en televisiearchief van het Nederlands Instituut voor Beeld & Geluid. Als bijlage is een overzicht opgenomen van de themata van de wetenschappelijke vergaderingen van de Sectie Kinder- en Jeugdpsychiatrie.

Op basis van dit veelzijdige bronmateriaal verschaffen Bolt en De Goei in beknopt bestek – de drie delen tellen tezamen amper honderd bladzijden – een boeiend en genuanceerd overzicht. Tijdens de vestiging van het vak kinderpsychiatrie in de jaren kort voor en na de Tweede Wereldoorlog ontleenden kinderpsychiaters veel inspiratie aan de beweging voor geestelijke volksgezondheid. Hun taakopvatting was dienovereenkomstig sterk preventief en opvoedkundig gericht, onder andere waar het ongedurige of nerveuze kinderen betrof. In de periode 1965-1985 was de kinderpsychiatrie overwegend psychoanalytisch georiënteerd, al deed zich het interessante fenomeen voor dat zich eveneens de bij uitstek biomedische diagnose MBD aandiende. Desalniettemin, zo tonen Bolt en De Goei aan, was de behandeling van MBD sterk psychosociaal gericht. Omgekeerd blijken in de periode na 1985 naast of in combinatie met de overwegend biomedische oriëntatie psychosociale behandelwijzen gangbaar te zijn gebleven. ADHD werd weliswaar met pillen (Ritalin) bestreden, maar daarnaast was praten (psychotherapie) een nog steeds toegepaste behandelwijze. De boodschap van de auteurs is dan ook dat de geschiedenis van de kinder- en jeugdpsychiatrie wordt gekenmerkt door wisselende combinaties van verandering en continuïteit.

Zonder iets te willen afdoen aan de waarde van dit boek, laat zich een tweetal vragen stellen die mogelijk in vervolgonderzoek nader aan de orde zouden

kunnen komen. De eerste betreft de positie van de Nederlandse kinder- en jeugdpsychiatrie in internationaal vergelijkend perspectief. In hoeverre onderscheidde de kinder- en jeugdpsychiatrie in ons land zich van die in andere landen? De tweede vraag betreft de representativiteit voor de ontwikkeling van de kinder- en jeugdpsychiatrie van de in dit boek geselecteerde en achtereenvolgens als kinderlijke nervositas, MBD en ADHD aangeduide stoornis. Ten aanzien van MBD merken Bolt en De Goei op dat 'het eenvoudig niet duidelijk [is] hoe representatief de 'MBD-casus' is' (p. 63). Daarentegen beschouwen zij ADHD als 'de kern' van de huidige kinder- en jeugdpsychiatrie (p. 110). De vraag die zich daarbij laat stellen, maar die onbeantwoord blijft, is welke criteria voor representativiteit zijn of kunnen worden gehanteerd? Gaat het om de meest voorkomende, als zodanig gediagnosticeerde en behandelde stoornis? Of gaat het bijvoorbeeld primair om de mate waarin een stoornis zich in de belangstelling van vakgenoten en/of publiek heeft mogen verheugen? In het eerste geval zou een overzicht van het hele scala aan stoornissen waarmee kinder- en jeugdpsychiaters zich in de loop der tijd hebben beziggehouden in kaart moeten worden gebracht, om op grond daarvan te kunnen constateren welk verschuivingen zich in de problematiek en de aanpak hebben voorgedaan.

Marijke Gijswijt-Hofstra (Universiteit van Amsterdam)

Leen Dorsman en Annemarieke Blankesteyn, *Work with Universities: The 1948 Utrecht conference and the birth of IAU* (Utrecht: Uitgeverij Matrijis 2008), 64 pp., ISBN 9789053453650. €14,95.

In juli 2008 kwam de *International Association of Universities* in Utrecht bijeen om te praten over het thema 'Higher Education and Research Addressing Local and Global Needs'. De meeste lezers van dit tijdschrift zullen net als ik nog nooit van deze vereniging gehoord hebben, maar ze bestaat toch al meer dan vijftig jaar en organiseert elke vier jaar een groot congres over het hoger onderwijs. Officieel werd de vereniging in 1950 opgericht. Ze zou dus over twee jaar het zestigjarige bestaan kunnen vieren. Maar aangezien de IAU dan niet vergadert, leek het beter nu al – ter gelegenheid van de bijeenkomst in Utrecht – een boekje te maken over de oprichtingsgeschiedenis van de associatie. Dat kwam ook goed uit omdat de vergadering die in 1948 de beslissende stap zette tot

Boekbesprekingen / Comptes rendus

de oprichting van de IAU, ook in Utrecht werd gehouden, precies zestig jaar geleden. Leen Dorsman, hoogleraar universiteitsgeschiedenis, en Annemariëke Blankesteijn, 'managing director' van het Descartes Centre, beide te Utrecht, beschreven de oprichtingsgeschiedenis van de IAU, lieten hun tekst vertalen en zorgden ervoor dat het boekje op tijd klaar was om alle gedelegeerden tijdens de conferentie vorig jaar in Utrecht een exemplaar te bezorgen. Het is niet zo dik en paste dus in elke koffer.

Het is niet in alle opzichten een geslaagde onderneming geworden. Wat er voor, tijdens en kort na die eerste conferentie in Utrecht allemaal gebeurde en waarom de Utrechtse chemicus H. R. Kruyt daarbij zo'n grote rol speelde, wordt helder op een rijtje gezet. De IAU, een initiatief van UNESCO en dus een kind van het internationalisme en het idealisme dat zich na de oorlog van intellectuelen meester maakte, bouwde voort op denkbeelden die Kruyt al voor de oorlog uitte over de maatschappelijke taak van de universiteit. Men verwachtte veel van internationale samenwerking op het terrein van het hoger onderwijs en hoopte zo een bijdrage te leveren aan een betere verstandhouding tussen de volkeren, dus tot het verminderen van de kans op het uitbreken van een nieuwe oorlog. De bijdragen aan de verschillende secties waren daarom in soms hoogdravende taal gesteld, wat Dorsman en Blankesteijn natuurlijk niet helpen. De goed gekozen illustraties, bijvoorbeeld van speciale edities die het *Utrechtsch Nieuwsblad* tijdens de conferentie uitbracht (in het Engels, ten behoeve van de gedelegeerden), vormen gelukkig een welkome afwisseling voor die wollige en abstracte passages.

Er zijn echter ook minpunten. De volgorde van de hoofdstukjes is merkwaardig. De conferentie – de auteurs geven dat ook toe – had net zo goed ergens anders gehouden kunnen worden. Maar dan is het vreemd dat het eerste hoofdstukje een beknopte geschiedenis van de Utrechtse universiteit is, het tweede een schets van de denkbeelden van Kruyt, de derde een uiteenzetting over de Nederlandse traditie om uit nationalistische overwegingen internationalisme te propageren en het vierde pas een geschiedenis van de moederorganisatie van IAU, de UNESCO. Zo lijkt er toch een soort determinisme in de geschiedenis van de IAU geslopen te zijn: het moest wel Utrecht worden. Nog vreemder is het om vervolgens te vernemen dat het geheel onduidelijk is waarom men in 1948 juist in Utrecht bij elkaar kwam. De Nederlandse regering stond niet te trappelen (men was al relatief laat lid geworden van de UNESCO) en Kruyt zat er ook niet om te springen om de conferentie naar zich

toe te halen.

Ook op detailniveau blijft de lezer regelmatig op zijn honger zitten. Ik noteerde wat slordigheden (de Internationale Associatie van Akademies, een voorloper, was niet bedoeld om congressen te coördineren en de datum van de echte oprichtingsvergadering van de IAU wordt een jaar te vroeg geplaatst); nergens wordt iets gezegd over de in 1946 opgerichte staatscommissie die de hervorming van de Nederlandse universiteiten moest voorbereiden (de commissie-Reinink) en geheel onvermeld blijft dat de Sovjet-Unie door afwezigheid schitterde. De conferentie vond plaats in een tijd dat de Koude Oorlog een realiteit werd en dat moet invloed gehad hebben op het zelfbeeld van universiteiten in West-Europa en Amerika! En ten slotte wordt er niets over het succes of het falen van de IAU gezegd. Was het de moeite waard om in 1948 te besluiten dat er zoiets als de IAU moest komen? Had niet in het kort het bestaansrecht van deze voor de gewone mensen onbekende en misschien wel irrelevante organisatie uitgelegd kunnen worden? Ook de vertaling had beter gekund.

Klaas van Berkel (Rijksuniversiteit Groningen)